

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéva.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

A CSÁNGÓK EREDETE NYELVJÁRÁSAIK ALAPJÁN.

A brassómezei és háromszéki csángók.

A magyar nyelvjárastannak egy érdekes, újabb fejezetét kívánom bemutatni, amelyben a nyelvjárastan a hazai történelemnek s e g é d t u d o m á n y a és ott, ahol a történelem sokszor nem szolgáltat adatot és biztos útmutatást, az illető nyelvjárás megfigyelése és összehasonlítása adja meg a fölvilágosítást egyes telepítések és települések történetére nézve. Ebbe a körbe tartozik a székelyek és a csángók eredetének kérdése is; az utóbbiról kívánok ez alkalommal szólni s ezzel részben az Árpádkori magyarság és a székelyek történetéhez is adalékokkal járulni. Tanulmányom eredetileg bíráló ismertetésnek készült Horger Antalnak „A csángó nép és név eredete“ c. cikkére, amely az Erdélyi Múzeum 1905. évi folyamában jelent meg s a brassói reáliskola 1904—5. évi értesítőjében is közzé van téve egypár kihagyással (3—39. l.). Horger eme tanulmányának eredményeit már régebben óhajtottam ismertetni s hozzáadni azt, amit e kérdésre vonatkozólag még tudunk és mondhatunk. E célból a nyár folyamán az összes főbb csángó vidékeket személyesen fölkerestem s utam eredményeit részben alább fogom ismertetni, fölhasználva mindazt, amit idevonatkozólag csak fölhasználhatunk. Ezekkel kapcsolatban majd hozzászólok Zolnainak Horger fennebbi tanulmányát ismertető cikkéhez (M. Nyelv 1 : 400 l.), a Századoknak idevonatkozó rövid ismertetéséhez (1907. évi folyam 274 l.), Melichnek a csángó név eredetére tett megjegyzéséhez (Ny. K. 35 : 479) és ugyancsak Horgernek a keleti székelység nyelvjárási térképéről szóló dolgozatához is, minthogy az ezzel szintén összefügg (M. Nyelv 1 : 446).¹

¹ Itt még csak öszinte köszönetet kell mondanom mindazoknak, akik utamban szívesen fogadtak és gyűjtésemben támogatni szívesek voltak. Így Kárpáti Grácián moldvai, szabófalvi, Szabó István bukovinai, istensegitsi kath. lelkész uraknak, érdemes hazánkfiainak; továbbá Martinás Antal szabófalvi földbirtokosnak és Pozsony György klézsei atyánkfiaának;

1. Horger vizsgálatai szerint a csángók s először is a hétfalusi csángók eredetének kinyomozása végett nem kell sem a kúnokhoz, sem a besenyőkhöz kalandoznunk, mint Orbán Balázs és Jerney János tették. Nem tartja valószínűnek, hogy ezek a hétfalusi csángók, valamint a brassómezei többi magyar községek, Apáca, Krizba és Barcaujfalu lakói, akiket szintén neveznek csángóknak, már a szászok előtt (tehát 1211, illet. 1213 előtt) is ott laktak volna. *A hétfalusi csángók csak a szászok beköltözése után települtek mai helyükre*; ezt bizonyítja, hogy nem igen volt szántóföldjük és évszázadok óta kénytelenek voltak pár szomszédos szász község fölös termőföldjét bérelni. Pedig, ha a szászok előtt kerülnek oda, lehetetlen, hogy ne vették volna birtokukba a dúsan termő Barcaságot. A telepedés eme sorrendjét támogatja a hétfalusi csángók és oláhok egymáshoz való birtokviszonya is; e szerint az oláhok, akikkel csak 1551 óta találkozunk e községek lakói közt, e községeknek csak a hegyek oldalára eső szélein laknak. T. i. a szászok után jött csángók a síkság szélére szorultak; a még későbbben települő oláh parasztok pedig a hegyek oldalára. S valószínűleg IV. Béla telepítette ki e csángókat a töröcsvári vár védelmére, még pedig a s z é k e l y s é g b ől.

Hogy a székelységben hol található meg elődeik, arra Horger öt nyelvjárási sajtáság után indul, amelyek Hétfaluban divatosak és pár helyt még többé-kevésbé feltalálhatók. Ezek: *'é, "ó, "ő* kettőshangzók; a *hojszu, ajszu*-féle eredetibb *j*-vel bíró helycserés alakok (még eredetibb *hoszjú, aszjú* helyett); *házik, magik* féle többes 3. sz. birtokos személyragos használat; a *kézvel, lábval* féle ragozás; és effélék: *lábo* e h. lába, *jártom* e h. jártam stb. Ez öt sajtáság alapján, amelyek részben megvannak a nagyküüllőmezei Halmágy és az udvarhelymezei

Szabó Antal és Ambrus Ferenc hadikfalvi tanító uraknak, Wisniewski Antal nyelvünkért buzgó, idegen származású, de igazi magyar kath. lelkész úrnak Andrásfalván; Deák János v. községi bírónak Gyimesben; Huber Viktor keresztvári tanító úrnak, Györgybiró Lajos tisztartó úrnak és családjának Bodolán, Rozsondai Károly ág. ev. lelkész, Pajor Mihály ig. ottani ev. ref. lelkész úrnak, Kiss Árpád csernátfalusi, Deák Sándor türkösi és Borcsa Mihály v. bácsfalusi ág. ev. lelkész uraknak, Bohus Pál apácai ág. ev. esperes úrnak; Horváth László barcaujfalusi lelkész és fia, Horváth Gyula tanító úrnak; Sexti Kálmán krizbai ág. ev., Kolumbán Ferenc hídvégi ev. ref. lelkész, Györgybiró Sámuel ottani igazgató-tanító, Rácz Albert árapataki, Csulak Zsigmond erósi ev. ref. lelkész uraknak. Külön köszönettel kell adóznom Csefkó Gyula hosszufalusi polg. isk. tanár úrnak, k. barátomnak és gyűjtőtársamnak.

Zsombor lakóinak nyelvében is, s egytől-egyig megvannak a csiki községeknek egy Csikszereda körül elterülő csoportjában és jobbára a Háromszékmegye keleti síkságán fekvő községek nyelvjárásában is, azt találta Horger, a nyelvjárasi és telepedési viszonyok összevetése után, hogy e háromszéki keleti székelységből valók mindeme csoportok s így a hétfalusi csángók is. Hogy ez a megoszlás mikor történt, mindjárt az első település alkalmával-e vagy csak később és tervszerűen történt-e, hatósági intézkedésre vagy önkényt, arra egyelőre nem felelt.

A többi csángó telepek közül a barcasági három magyar falut kihagyta Horger, minthogy azok lakóit szerinte csak újabban nevezik csángóknak. A moldvai csángók pedig véleménye szerint eredetileg szintén nem voltak egyebek (?), mint a hétfalusi, halmágyi és zombori csángók s ama 13 csiki község lakói, azaz a Kézdivásárhelytől délre letelepedett háromszéki székely csoportnak egy olyan része, mely a helyszűke miatt az ojtózi szoroson át Moldvába vándorolt. — A gyimesi csángók pedig nyelvjárásuk és telepedési viszonyaik szerint azokból a felcsiki községekből származtak, amelyek ott a gyimesi szoros előtt fekszenek; eredetileg mint pásztorok jártak föl a havasokra. — A bukovinai csángókról s visszatelepedett rajaiokról nem szól Horger, mert abban semmi tisztázni valót nem talál (?). A csángó név eredetére nézve pedig azt találja, hogy az a *cammog* ige eredetibb *cam* tövének egyik változata volna *cs*-vel kezdődő alakvegyüléssel s *csamogó*-t, „nyájaik után erre-arra járó“ pásztorokat jelentene a *csángó* szó; tehát a hétfalusi csángók odatelepedésük idején még nem földművelők, hanem állattenyésztést űzők lettek volna.

Horger dolgozatának itt csak ránk vonatkozó részét bírálva, elismerés illeti a kezdetért és hogy fölszínre kívánta hozni mindazt — mint mondja — amit történelmi és nyelvészeti tudásunk mai eszközeivel a csángó nép és név eredetéről ki lehet deríteni. Azonban nem mindent hozott föl, amit csak lehetett, mint ki fogom mutatni. Nem teljes szerintem már a csángók csoportjainak fölszámllálása sem, akadnak hézagok a történelmi adatokban és a nyelvjárasi alap, amelyre épített, igen szűk s így az eredményeket nem fogadhatjuk el mindenben. De egypár közülök így is szép és érdekes s elérte célját (v. ö. bevezetését, Erd. Múz. 1905:65.) — Azonban hadd lássuk saját csoportosításomat a csángókról, az effajta kutatásokhoz szerintem

szükséges módszert, s ily módon egyelőre a *brassómezei és háromszéki csángók eredetét*.

2. Úgy látszik, Horger figyelmét elkerülte, hogy a fennebb említett „csángó“ telepeken kívül annak nevezik még Háromszéken Keresztvár (előbb Nyén, hajdan Kreutzburg) és Bodola magyar lakóit Hétfalu közelében; valamint Hidvég, Árapatak, Előpatak és Erősd magyar lakosságát is a brassómezei Földvár közelében. Úgy hogy tulajdonképen szélesebb értelemben véve más csángókról is szólhatunk s csángó alatt általában mindazokat a főként székely eredetű lakókat érthetjük ott a székelyek közelében, akik oláhok vagy szászok (s általában idegenek) közt élve magyarságukat viseletben vagy nyelvben többé-kevésbé elveszítették és akik nemcsak *íé, úó, űő* kettőshangzós nyelvjárásban beszélnek, hanem többfélék lehetnek. (Ezért írtam a címben is: „nyelvjárás a ik alapján.“) Így a hétfalusi, gyimesi, moldvai és bukovinai csángókon kívül a brassómezei 3 megyebeli magyar falu: Apáca, Krizba és Barcaufalu lakói is ide tartoznak, akiket a hétfalusiakkal együtt brassómezei csángóknak mondhatunk; aztán Keresztvár-Bodola és Hidvég-Erősd ma háromszékmegyei községek lakói, egyszóval: a háromszéki csángók is; továbbá Halmágy, Zsombor sőt állítólag Szakadát, nagyküllő- és udvarhely-, illetve szebenmezei községek lakói, meg a dévai, pancsovavidéki, aradmegyei és tudtommal még a marosludasi visszatelepült bukovinai csángók. Én mindama főbb csoportokról, így a bukovinai csángókról is kívánok szólni — hisz azok eredete sem épen teljesen ismeretes — s az utóbbi csoportokat is érintem.

3. (Módszer.) Mindeme csángótelepek eredetét pedig, valamint egyes más hazai néptörödékek eredetét is a nyelvjárások alapján szerintem nemcsak egypár nyelvtani sajátság után állapíthatjuk meg, hanem sok sajátság alapján. A történelmi egykori v. későbbi adatokon (oklevelek és krónikák adatai), s a gazdaságtörténelmi kutatásokon (telek- és határrendszer s az ezekből levonható telepedéstörténeti tanulságok) és a helyszínén esetleg hallható népi hagyományon s egyházi feljegyzéseken és az egyháztörténelmi vonatkozásokon kívül¹ számbaveendők nemcsak a helynevek (dülő- és helységnevek) — kellő kritikával, — de a család-

¹ Hogy t. i. minő egyházi főnhatóság alá tartoztak évtizedeken vagy századokon át.

v. vezeték- és keresztnevek is.¹ Hisz ezek használatukkal és alakjukkal mintegy annak a nyelvjárásnak is adatai s útmutatással szolgálnak más vidékekre. — Továbbá figyelembe veendő a pontos fonétikai megfigyeléseken (esetleg fonográf használatával is felvett hangtörvényeken) kívül a tájszavak,² mégpedig az eddig közölt és felgyűjtendő összes tájszavak (szókincsbeli egyezések), főként bizonyos műveltség-történeti szócsoportok szerint, amelyek pl. részben a távolabbi rokonság, vagyis a nyelvrokonság kérdésében is fontosak.³ Aztán a főbb szótani, alak- és jelentéstani és jellemző mondattani sajátosságok s idegen hatások, főként ha kormeghatározó értékük van; szólásformák, köszönések, egyező észjárás, összefüggő szövegek stb. — Mindezek természetesen összehasonlító nyelvjárastani alapon, vagyis összevetve más nyelvjárások használatával és tájszavaival.⁵ Sőt itt-ott a nyelvtörténet és az összehasonlító nyelvészet is megszólaltatható volna bizonyos adatokra nézve (az illető nyelvjárás nyelvemlékei is, ha vannak.) — E történelmi és nyelvi bizonyítékok mellett figyelembe veendő a néprajzi sajátosságok: típusok és jellemvonások, faji természet; viselet, építkezés (pl. a ház és a kapu), házi butorzat (pl. a tulipános láda), jogi intézmények és szokások; s végül a népköltés (folklor) is, mert ezek szintén szolgáltathatnak bizonyos meglepő egyezéseket s fölvilágosító vonatkozásokat és kapcsolatokat.⁵ Egy szóval minden, ami csak lehető, ha más sorrendben is, csakhogy az indukció teljes legyen!

¹ Természetesen ez utóbbiak csak a kereszténység felvétele utáni időkből erednek; de ezek alapján is elég messzi lehet visszakövetkeztetni: egészen a Szt. István koráig. A családnevekre vö. a magyar nemzetségek neveit pl. Karácsonyi Jánostól, Magyarország családait Nagy Ivántól, az erdélyi családokra még Kóváry László munkáit, aztán általában a Turul c. folyóiratot stb.

² Ezek fontosságára vö. dr. Sebestyén Gyula A székelyek neve és eredete c. műve 93. l. is.

³ Így a *testrészek, rokonsági hifejezések, tulajdonságok nevei, ruházat*; továbbá a *ház és környéke, épületek, gazdasági eszközök és műszok*; pl. a marhatartás, szántás-vetés körébe eső kifejezések, székér és részei stb.; *állatok, növények, ásványok nevei; ételek, sütés, mosás, kendertörés, fonás, szövés, időbeosztás* stb. Mindezek esetleg egy kimerítőbb tájszótár segítségével vagy ellenőrzésével is; aminő pl. részben *Kriza* tájszótára is.

⁴ Vö. Balassa: A m. nyelvjárások osztályozását és jellemzését, Szinnyei Magyar Tájszótárát és a Nyr. nyelvjárásleírásait és népnyelvi közleményeit. Itt jó szolgálatot tennének bizonyos nyelvjárás térképek is egyes nyelvjárás sajátosságokról; ilyenek azonban nálunk még nincsenek.

⁵ Gondolom, ezek azok, amiket részben hangsúlyoz és értékesíteni kíván dr. Sebestyén Gyula is A székelyek neve és eredete c. művében, vö. pl. különn. 100. l. és vö. Schuller Adolf cikkét is: Nyelvtudomány és telepítések története, Nyelvtudomány c. új folyóiratunk I. köt. 81. l.

Természetesen a hangtani egyezésekben és különbségekben, tájszavakban stb. meg kell különböztetni a különböző rétegeket mint a geológusnak vagy a régiségbuvárnak, mik tartozhatnak a régi közösséghez, az egykori nyelvállapothoz, és mik újabb fejlődésűek; mik nincsenek és nem is voltak meg; nyelvjáráskéveredés esetén mi az egyik és mi a másik nyelvjárási eredménye; honnan, mely utakon — valóságos közlekedési utakat is értve, milyen folyók mentén — történhetett a település és keveredés; s nagy kritikával kell egybevetni pl. egymás mellett lakás esetén az egyezéseket, amik későbbi fejlődés eredményei is lehetnek s akkor nem bírnak bizonyító erővel. Végül kutatandó az illető néptöredék neve is, amennyiben lehetséges.

Az így körvonalozott módszer alapján kísérlem meg tárgyalni először is a brassómezei és háromszéki csángók eredetét.

I. A brassómezei csángók.

1. Hétfalusi csángók.

A hétfalusi csángókat tehát Horger szerint sem kúnoknak, sem bessenyőknek nem kell tartanunk, hanem székelyeknek, akik a mai Háromszékmezeje keleti részén lakó székelységből váltak volna ki. Különben már Horger előtt főként székelyeknek tartotta és igyekezett bizonyítani őket pl. Orbán Balázs (Székelyföld 6: 90—91. l.), valamint Kolumbán Lajos is (A hétfalusi csángók a múltban és jelenben 1903. 12—14.). — Mielőtt nyelvjáráruk vallomására térnénk, előre kell bocsátanunk, mintegy érdekességül, hogy pl. maga a hétfalusi értelmiség, amely közvetlen közelből figyel e csángókat, kétféleképpen vélekedik: egyik része szintén székelynek tartja, a kisebb rész azonban a székelytől különböző magyarnak, amely mintegy megveti és lenézi a székelyt. Majd meglátjuk, mit mond a nyelv!

Előbb a történelemre térve Orbán Balázs szerint, a csíki székely krónika alapján, már Szt. István korában ott laktak volna e csángók, mint székelyek s a Székelyföld kiegészítő részét tették volna. Azonban nem tekintve a csíki krónikának immár kimutatott megbízhatatlanságát, mi is kérdezhetnők: miért nem foglalták el akkor a jobb, nagyobb termőföldeket e csángók, ha már a német lovagrend és a szászok előtt ott voltak? Hogy azonban már a német lovagok idejében, 1211—1225-ig, költözhettek esetleg a Barcaságra s így a mai Hétfalu területére is egyes „magyarok“

és „székelyek“, mutatja Vilmos erdélyi püspöknek 1213-iki adománylevele, melyben a papi tizedet a német lovagoknak engedti, kivéve a betelepülendő magyaroktól és székelyektől beveendő, a kik neki adják e tizedet.¹ Így tehát már ekkor lehettek volna ott „magyarok“ — egyenesen így fejezve ki — és „székelyek“, s főként székelyek, kiket a magyar királyok telepítettek volna ki tán már II. Endre, nem is IV. Béla idejében, már a tatárjárás előtt. (Vö. erre Orbán B. 6: 88—89. l., Pávai Vajna Elek nagyenyedi orsz. hites ügyvéd levelét a brassóvidéki tizfalusi magyarság ügyében, 1874. 7. l. és Kállay, A nemes székely nemzet ered. 161. l.) Ezeket a székelyeket utóbbi szerint a régi magyar királyok telepítették volna ki a véghelyek, kivált Töröcsvár őrizetére, vagy önkéntesen is mentek lakni és a székelyek ispánja igazgatta őket, mint *Comes Siculorum Brassoviensium*, amire okleveleket idéz a XIV. századból. (Vö. Kállay id. h. 161—162. l.) Ime a Horger székelyeiről már a történelem tud, de igen bizonyos magyarokról is, mint fennebb láttuk. — A hétfalusiaknak mint „colonusoknak“ a megtelepítéséről szól Szeli József volt 18. századi hosszufalusi képzett pap is 1763-ban a barcasági magyarokról írt krónikájában,² úgylátszik, a hagyomány alapján. E mű, melyet a hosszufalusi evang. lelkész, Masznyik Gyula úr szivességéből használtam, Nagy Lajos korában telepített be e községek lakóit a töröcsvári vár védelmére, mint fegyveres határőröket ú. n. plájásokat. Ugyancsak e mű egy másik telepítésről is szól, hogy t. i. 1389-ben a brassói fekete templom építésekor települtek volna meg sokan, mint munkások külső országokból (ez alatt székelyesen tán „Magyarország“ is érthető, mely a székely szerint „oda ki“ van.) Időnként szászok is kerültek a hétfalusi magyarság közé, mint ezt a Szász, Girószász, Ander és más nevek is mutatják s vannak másunnan települtek is, mint szintén a nevek mutatják: Rác, Privigyey stb. (Vö. Kolumbán Lajos: A hétfalusi csángók a multban és jelenben, 1903. 11. l.). Kerülhettek később közéjük ismét a székelységből katonaszökevények is (vö. A háromszéki nyelvjárásról szóló dolgozatom kivonatát Akad. Értes. 1907. 15. l.) meg iparosok, s állítólag valami nagy tűzvész alkalmával is székelyek. Van egy pár meg-

¹ Székely oklevéltár 1: 4 l. Teutsch és Firnhaber-féle Urkundenbuch für Geschichte Siebenbürgens 1: 11; Zimmermann-Werner Urkundenbuch 1: 16; Hunfalvy: Oláhok tört. 1: 218. és Szilágyi S. Erd. tört. 1: 37.

² Meg is jelent a Prof. Egyházi és Isk. Lap 1862-ik évf. 41. számában Borcsa Mihály v. bácsfalusi ev. lelkész közlésében.

magyarosodott oláh is, mint a nevek mutatják. Az állítólagos besenyőkről és kúnokról majd alább.

Mindezek a nyelv tanúsága szerint következőleg állnak. A hétfalusi családnevek legnagyobb része Háromszéken, Csikban és Udvarhelyszékben feltalálható székely név.

Ilyenek pl. a 3 faluban, Pürkerecen : Deákok, Bálintok, Barti, Korodi, Fejér, Orsi, Jakab, Sípos, Orbán, Barabás, Jánó, Vajda, Biró, Veres ; Zajzonban e neveken kívül még : Geci, Székel, Máté stb. Tatrangon : Csiki, Papolci, Balázs, Balog, Simon, Pál, Mátyás. A 4 falu közül Hosszufaluban : Bartos, Szörnyi, Keresztes, Benedek, Kovács, Kuti, Kocsis. Csernátfaluban : Kiss, Pap, Nagy, Kovács, Dávid, Istók, Benedékkáplár, Mikes, Mircse, Veress Kapitány, Gyurka stb. Türkösben : Berecki, Gödri, Pünkösti, Gyérkő (vö. szék. Györke), Sós, Tótpál, Lőrinc, Farkas, Barta, Ópra, Borbély, Sándor, Mezei, Szöcs, Györke, Kajcsa, Boros. Hosszufalu-Fürészmezőn : Bence, Török, Lénárd, Fazakas, Miklós, Hammas, Gyák (Deák) és Györdeák. Bácsfaluban : a már látott Simon, Vajda, Bálint, Benedék, Kórodi, Orsai, Pünkösti és más neveken kívül Lukács, Dombi, Szörnyü, Gábor stb. (Vö. mindezekkel *Kriza* : Vadrózsák 384 l., családnevek ; bár ott sincs meg minden székely családnév).

Ellenben más vidékekre utalnak vagy részben idegenek pl. Bácsfaluban :

Magdó, Köpe, Bacsó, Vikos, Pajor, Tomos, Borcsa, Jónás, Mancók, Sára. Türkösben : Rákóciak, Csákiak, Marótiak, Boskádi, Gocsmán (az ilyenek egyháziak voltak a szászok alatt) Giresek, Girások, Girószászok, Gaudiak, Szászok (többfélék) Partin (szintén szász eredetű), Fálnagyok (elődeik falunagyok, azaz birák voltak) Lányi, Pozsár, Mártis (Mártonból) Molda (tán Moldva, oláh), Buda (vö. székelyben Budai), Piroska, Andir (szász eredetű lesz), Sának, Cimbor, Gyulai, Nagyok, Tikosi (=Tyukosi) stb. Csernátfaluban : Magdó, Köpe, Ober (bizonyára a finánc obertől (=biztos), Jónás, Islik (szász) stb. Hosszufaluban : Mihók (alföldi), Csabai (vö. Csaba várost), Csarmazi, Bibó, Sinka, Erdélyiek (bizonyára mivel „Erdélyből“, kívülről jöttek) Major, Pandi, Mina, Buna, Sári, Tomos. Fürészmezőn : Köpe, Csiri, Andér, Panuca, Raul, Aliz stb. Tatrangon : Barkó, Csuka, Fóris, Dinka, Varró. Zajzonban és Pürkerecen : Rab, Paizs, Fóris, Fóriska, Jónás, Szakál, Vörnika stb.

Mint látjuk, nem mind székely családnevek, mint ahogyan pl. a mindent székelyesítő Orbán B. is általánosította még az első tekintetre idegen eredetűeket is (Székelyföld leírása 6 : 91 l.).

A személynevek is részben a székelyeknél divatosak, részben mások : *Istán* és *Isván*, *Andris* (András), *Rákis*, *Sári*, *Kati*, *Anni* (székelyben : Ani), *Ilona*, *Máris*, *Rebus*, *Vilmus* (leánya) és *Furuzs*, (Fruzsina) *Ruzsa* (Rózsa), *Éfraim* stb.

Nyelvjárásuk sem csak székely, mint Horger és előtte

mások is tartják,¹ hanem részben magyarországi (királyhágón-inneni) és erdélyi magyar is. Nevezetesen már azon rövid közlés alapján is, melyet Hunfalvy Pál a Magyar Nyelvészet V. évf. 345—48. lapján egy hétfalvi ifju² után tett közzé nemcsak általános székely nyelvjárási saiatóságokra találunk, mint a *-ni, nitt, nul, niil*, ragok használata (*Andrásni-Andrásékhoz*) s nemcsak a csiki székelyben előforduló *megegye, megigya* (e h. megeszi, megissza) és a *hojz, hojszu, tajszit* régibb *j-s* alakokkal találkozunk; hanem efféle magyarországi, északkeleti nyelvjárásterületi használattal is: *üssünk a kutyát, látunk a madarat* (ld. M. Nyelvészet 5: 345. l.). S a tájszavak közt is nemcsak székely tájszavakat, hanem másokat is találunk, mint *hinyározni*: futkosni (vö. Zemplén m. Tállya M. Tsz.) *csetenye*, ünnepre vágott zöld fenyügaly (vö. Zsobok, Kalotaszegen is ebben az alakjában, a székelységben más alakban M. Tsz.) stb. Aztán pl. azon szójegyzék alapján is, melyet Lőrincz Károly közölt a Nyr. 2: 327—28. l. a 70-es években 1849-ből, nemcsak csiki, háromszéki és udvarhelyszéki, de magyarországi tájszavak is vannak, mint pl. *csüggeret*: ölelget, vö. *csüged*: valamibe kapaszkodva lóg, Komárom m. Naszvad, M. Tsz. stb. (Többet nem is idézek, mert a közlés régi, bár tudjuk, Lőrincz eléggé megbízható). Vö. továbbá a Nyr. többi közleményeit.³

De a Nyr. eme közleményein kívül kezemben van Kiss Béla csernátfalusi születésű, most bácsfalusi ev. lelkésznek és Csefkó Gyula hétfalusi polg. isk. tanárnak tájszó-gyűjtése is. Ezek is csak arról győznek meg, amiről közvetetlen a hely színén tett személyes tapasztalataim és gyűjtéseim is, hogy t. i. e nyelvjárás egy része nem székely, a székely nyelvjárásokból nem magyarázható meg, hanem a székelységen kívül eső, főként magyarországi nyelvterületről való. Ilyenek pl. amiket Horger sem vett figyelembe — a rokonsági kifejezések közt az *ipam, napam* (a székelységben: *apósom, anyósom* vö. régi M. Tsz.; az *após* és *anyós* pedig a székelységben úgy látszik még a

¹ Kriza, Vadrózsák; Munkácsi. A moldvai csángók, nyelvj. Nyr. 9: 445, Balassa: A m. nyelvjárások oszt. és jell., Kolumbán Lajos id. m. 13. és több l. stb.

² Borcsa Mihály megjegyzése szerint tán zajzoni Rab István költő, egykori pesti diák.

³ 2: 528, 3: 326, 373; 4: 556, 5: 329, 377; 6: 180; 16: 477, 526, 575; 21: 144, 478, 528; 22: 48, 94, 285 stb. (vö. Nyelvtörkaluz 133 l.) Papp György, Borcsa Mihály, Bartha Károly, Kolumbán Samu és Hermann Antaltól. E közlésekben effélék is olvashatók pl. *metéltes*=(székely) laska, *pajta*=(székely) istálló v. estálló stb. Amazok nem székely, hanem csak magyarországi kifejezések.

dunántúliakkal való közösségből valók vö. uo. és új M. Tsz., meg Horváth Ádám, Jutalomfeleletek 1821. 57. l.); továbbá *mányi*: öreg anya (= másik anya, vö. Csallóköz, Komárom, Hont m., Halmágy és Udvarhely m. Homoród vidéke, Zombor; a székelységben csak itt, M. Tsz., a többi székelységben: *nagy-anya*, *nanyi*, *nanyika* stb.) *mápo*: öreg apa (= másik apó, vö. *máskapó* Barcaufalu, Brassó m.; M. Tsz. szerint a „Székelyföldről“ Kriza, holott csak Hétfaluból, vö. Vadr. 508, székelységben: *nagyapó*, *nagyapám* stb.; *mápo* tán a többi magyarságban sem használatos, legalább a M. Tsz. alapján nem állapítható meg, de ugyanaz az észjárás van benne, mint a *mányiban*); a személynév másoknál a *mü* és *münk* székelyes alakok mellett Hétfaluban *mink* is (pedig ez utóbbi csak a Királyhágón innen hallható, a székelységben nem); aztán a *menek*, *menen*, *menünk* palócságban, Kalotaszegen, Lozsádon, Moldvában és Dunántúl használt igealakok, (Háromszéken, Csikban és Udvarhelyszéken, tehát a székelységben *menyek*, *menyen* stb. ld. M. Tsz.), a *gyün* (= székelyben: *jő*), *vagynak*, *gyűjcsük*, *gyűjtik* (Háromszéken: *gyüccsük*, *gyüttik*), *hiták* = a székelységben: *hitták*; *pajta* a székelységben csak *disznópajtu*, *tyukpajta* stb. és nem istáló; *fazik*, *portika*, mint Debrecenben, ill. Dunántúl Göcsejben, Veszprémben (székelységben: *fazék* és *fazak*, *portéka* MTsz.).

De rendszeresen nézve a sajtáságokat, a hang- és szótanban székelyesek a Horgertől, sőt már előtte Krizától (Vadrózsák 562. l.) Hunfalvytól (A székelyek 26.) és Steuertől (Csiki székelység Nyr. 22. k.) említett sajtáságokon kívül mások is. Tehát először is az *ié*, *úó*, *üő* kettőshangzók, amelyek ugyan Bácsfalu-Brassófelé a négy faluban némelykor nem is igen hallszanak; a *hojszu-*, *ajszu-*féle alakok, mint Csikban; *házik*, *magik*, mint az egész keleti székelységben; *kézvel*, *lábval*, mint Csikban és Háromszék egyik részén; *lábo*, *jártom* e h. lába, jártam. Továbbá az is = *se*, mint a keleti székelységben s *buzá*, *kut* stb. rövid *u-*, *ü-*vel, mint e székelység egy részében pl. Hszken, Orbaiban és Alsósepsiben; *le*, *te*, *nem*, *se* zártan mint Orbaiban; *fazik* és *portika* mellett *ösveny* stb. Aztán az éneklő hangsúly; *juttam*, *vettem* = jutottam, vettem h.; *papnitt* = a papéknál; *a-sza*, *sze* nőgató elem, pl. *acca* (= adsza); a *fijadot*, *ruhádót* stb. zárt magánhangzós ragos alakok, *ikes* igeik ragozása stb.¹ ezek is több-

¹ Tehát nemcsak 5 közös sajtáság, mint Horger állította.

nyirc¹ mind székelyes, még pedig *e-ző* vagy keleti székelységből való elemek.

A tájszavak közül pedig székelyek, azaz a keleti székelységben használt eredeti vagy idegen szók a már említettekén kívül a következők: testrészek közt: *ajak* = áll (!), *arr* = orr, *meje* = melle, *állkapcája* = állcsontja, *forcsoka* = farcsoka, *sorka* = sarka. Külső és belső tulajdonságokra: *rusnya* = csunya, *cofra*, *cudar*, *cégér* szintén rosszaló értelemben; *feketemájú* = rosszindulatú stb. Ruházat: *rokoja* = alsószoknya, *kendüőcske* = fejre való ruha, szék. *kendőcske*, *csepesz* = főkötő, *surc*, *karınca* = kötény (másként *előroha* is szék. és Dtúl vö. MTsz.), *rékli*, *vizika* = női ruhaderék, *tászlí* = gallér a ruhán, *zsebruva* és *kusrova* (vö. szék. *küsrüva*) = zsebkendő, *gagya* = *gatya*, *zeke* = férfi darócfelöltő, *harisnya* = fehér daróc férfi nadrág; *dészü* = öv; *suba* = női felső; *ruva*, *rongya*, *gunya* mint a székelységben = amit mosóba tesznek. Csángós a *kurti* = férfi ujjas értelemben (szék.-ben női kabát), *flanér* = mellény, vö. szék. *fláner*, gyapjuszövetből való és *pendele* = szék. *pendej* (= alsóing), de ezek is a székelységhez állnak közel (a *pendele* még az északkeleti és felső dunántúli nyjok alakjaihoz is vö. MTsz.). [Idegen pl. és a székelységtől is különbözik: *zselétke* = mellény, a szék. *lájbi* helyett; *barancsik* = sárga selyem fátyol.] Épület és részei: *eresz* (= előszoba), *nagyház* (= diszszoba), *kicsi ház* (= kisebbik szoba) és *pince*, mint a kel. székelységben és főként Dunántúl is [ellenben *pítvar* is, s *kamara* királyhágóninnyi és erdélyi magyarsággal a szék. *tornác* és *kicsi ház* h.]: aztán *csür*, *sitüőkemence*, stb. Házi szükségletek: *kaszten* = szekrény, *karos szieék* [és csángósan inkább: *karospad*], *ládáspad* (= háló pad); *táltartuó*; *findzsiacsákák*, *tángyierkák*, (= tányérok), *csipor* (= csupor) stb. Házi állatok közt: a *csitkuó* és *macsi* (= csikó, az utóbbi inkább megszólításban), *ártán* = herélt disznó stb. Kerti növények és gyümölcs: *murok*, *celler*, *petrezsejem*, *divó*. Ételsevek közt: *laska* (szék., a *metéltes* másik neve), *káposztalélaska*, *szilvásláska*, *turós kása* stb. Sütés kifejezései: *vonuó* (szénvonó) *lapát*, *harizsoló* v. *hadaró* (amaz pl. Tatrangon, ez Csernáfaluban), *peneti* (= szék. peheteg, kemencesepriü). Kender-törésnél és szövésnél: *tiluó*, *héhel* [ellenben csángós pl. a *vagdaluó* = szék. törő), *guzsaj* = rokka, *fejtüő*, *nyüst* 3. sz.

¹ Mert mindezek közül néhány másutt is előfordul pl. *házik*, *buza*, *juttan* stb. Dunántúl is.

birtok személyraggal: *nyüstye*, *porong* (= amivel a vásznat kifestítik), *vetöllő*, *cső*, *csöllőkerék*, *tekerővel*, *esztovata*, *fejfa*, *hasolló* (szék. hasajó), *bétürni* = felgyürni a vásznat. Varrásnál: *tűő* (szék. tő), *tőddzölés*; mosásnál: *lug*, *lugz^uókád*, *forr^uáz*, *bétörzsöl* (a rongyát), *sujok* (= sulyok) stb. Gazdasági műszók: *hámbár* és *szuszák* (szék. szuszék) *derékszög*, *rókinca*, *lűöcs*, *fürgető* (vö. szék. fergettyű). [Ezek mellett természetesen nagy számú oláh és egy pár német és szász kifejezés is van, melyek a székelyben többnyire nincsenek meg, mint pl.: *buzája* = ajka, *gyéte* = cipő, *borbát* = serény, *bakóc* (*backholz*) = sütőfa stb. stb.; de ezek későbbi felvételek.]

A helynevek is többnyire székelyek vagy székelyes használatuak v. részben a székelységben is előforduló idegen helynevek pl.: *Dánpatakára menők* (határrész Zajzonban), *Ponkok* (uo. = domboshely), *Burdus iéle* (éle), *Assó iéle*, *Csiklon* (vö. szék. Csukjon, Háromszék¹), *Száraz vőgye*, *Asszeg*, *Fesszeg* (a falu alsó és felső része, Pürkerecen) *Epresmart Eger* (égerfás volt bizonyosan), *Nyáros vőgy* (Hosszufalu) stb.

Egyéb szók, s szótani és mondattani sajátágok, melyek a székelységben feltalálhatók pl.: *ajszu* (= asszú, Csikban), *akajsza*: akassza (uo.), *anyó*, *apó*: anya, apa megszólításban; *árdé*: nagyobb fajta paprika, *bánda* = banda, *bihaj* = bivaly, *bodócs* = éretlen gyümölcs, *bőrszivar*: szivar, *bu*, *busul* = bú, *búsul*, *bucsálódik* = töpreng, *busitt* = alkalmatlankodik vmi kéréssel, *buszu*: bosszu, *éveg* = üveg, *elig* = alig, *féreg* = egér, *ganci* = gunár, *hitvány* = sovány, *istrang* = kötél, *merén*, *mimmerén* = folyton, teljesen; *sárig* = sárga, vö. szék. sárigság és sárig Csikm., stb. Aztán a *tehen*, *vereb*-féle alakok; a kicsinyítő képző sűrű használata. A mondattanban az igeidők: *ira*, *irt vala*, *irt vót*, *irni fogott* stb. a *kell* és szerkezete, pl. *el kell mennyek*; *gyere nálunk* = hozzánk stb.

Ellenben a székelységben nem így v. nem fordulnak elő a már fent említettekén kívül még pl. *pennig*, és *peddig* = szék. pedig, *hoas* (szék. havas), *hoaz* (= havaz), mint Halmágyon és Göcsejben), *vüsel* (szék. visel), *tühüs* és *tüs* (szék. tövis), *borju* (szék. bórnyu), *tyükör* (szék. tükör); *cőkör* = szatyor (szék. szotyor), *tökell* a napról, odatűz, *faszola* = szék. faszujka, *hivu* (padlás, szék. inkább híju és hijju), *nyő* = szék. nő (*nyő-re*

¹ Bár az idegen helynevek egyezése nem igen számít; esetleg csak az egykori idegen lakók közösségére utalhat.

vö. Dunántúl MTsz.), *s'árszik* (sárszik) = fáj (Halmágyon is, MTsz.), *nem tuggyunk* = nem tudjuk, *azt mondunk* = mondjuk; *tikmony* = tojás, *fokán* = fakanna, szék. vizes kártya, *piliszka* (szék. pujszka), *kegyend* (**kegyelmed*, maga, szék. inkább *kend* és *k'ed* v. *keed* v. *kjed*), stb.

(Folytatása következik.)

ERDÉLYI LAJOS.

BAJZA JÓZSEF KÖLTŐI NYELVÉRŐL.

Nyelvészetünknek valóságos hamupipőkéje jeles költőink nyelvének elemzése. A régi nyelv, a nyelvjárások, a rokonnyelvek mind megkapják avatott vizsgálóikat, csak nagy íróink nyelvével nem törődnek komolyan. Folyton jelennek meg ugyan értekezések, melyek egy-egy kiváló stílistánk sajátosságainak kutatását tűzik ki célul, de — tisztelet a kivételnek — nem sok köszönet van e cikkekben. Többnyire egyszerű nyelvtani, vagy stilisztikai összeállítások pár frázis kíséretében. Szerzőik előszedik a kézikönyvekben található szabályokat és azon nyargalnak, melyiket hogyan követte emberük. Az ilyen statisztikának megvan ugyan a maga értéke, de képet egyáltalán nem nyújt az illető költő nyelvéről. Olyan ez, mintha azt tudnók, hogy egy óra készítéséhez ennyi meg ennyi ezüst, réz és acél kell, de hogy ez anyagokból miként készül el az óra, arról sejtelmünk sem volna. Ezt az eljárást talán *dogmatikusnak* lehetne nevezni, mert bizonyos kész dogmák érvényesülését vizsgálja.

Próbálkoztak egy másik móddal is, a *historiaival*. Itt azt állapították meg, hogy milyen rétegeket lehet megkülönböztetni a költő nyelvében. Mit vett a régi írótól, a néptől, a művelt köznyelvből, kortársaitól? és mi az új, az eredeti nála? — Kétségtelenül magasabb színvonalú módszer, mint a dogmatikus, de tiszta fogalmat így sem nyerünk költőnk nyelvéről. Hogy előbbi hasonlatunknál maradjunk, olyan ez, mintha az óra részei elkészítve feküdnének előttünk, de, mert nem tudjuk a részek rendeltetését, az órát végeredményben ép oly kevéssé állíthatjuk össze, mint az első esetben.

Hogy az óra elkészülhessen, a költő nyelvét átérthessük, arra egy harmadik — tudunkkal eddig még nem alkalmazott — módszer vezet: a *pszichologiai*. Ez magában foglalja az előbbi

kettőt is, mint előkészítő fokozatokat. Igenis a dogmatikus eljárás példatárára szükség van; mert ez az alap, amire építünk, nélküle ítéleteink ingadozók és felületesek lesznek. A történeti összehasonlítás ad kezünkbe helyes mérőpálcát a költő nyelv- és stíltörténeti fontosságának kijelölésénél, de ez még nem elég. A két módszernek közös hibája, hogy bizonyos kész kaptafákra akar szabni egy örökké változó lelki folyamatot. Durva, külső eszközökkel megy neki finom, benső élményeknek. A nyelvet valami önálló, mástól független dolognak és mintegy öncélnak tekinti. Pedig a nyelv nincs önmagáért, hanem a gondolatért, melyet vele akarunk kifejezni. A nyelv élettelen tetem, melynek életet, érdeket, lelket csak a gondolat ad. A lélek úr a szervezetben, a lelket kell megfigyelnünk, ha meg akarjuk érteni a szervezet működését. A test csak megjelenés a lélek számára, lényegéhez nem tartozik, szoros viszony csak azért van közöttük, mert a külvilágnak csak a test útján fogható fel a lélek. A költőnek is csak a külvilág számára van szüksége nyelvre. Átérezhet, átélvezhet, átélhet költeményeket anélkül, hogy nyelvi kifejezést adna nekik. Csak ha szükségesnek tartja velünk is tudatni belvilága rejtélyeit, kénytelen a nyelvhez folyamodni. Mi azonban egyedül a nyelv útján érthetjük meg a költőt. A költői nyelvnek ezért egyetlen feladata megérezékelteni a költői tartalmat, a költői hangulatot.

Ha ezeket megfontoljuk, a költői nyelv pszichológiai elemzésében legelőbb is arra fogunk törekedni, hogy legalább főbb körvonalalaiban tisztába jöjjünk írónk költészetének lényegével. A tartalmi és hangulati alapsajáttságok ismerésével felfegyverkezve vesszük vizsgálat alá a nyelvet. Az előkészítő fokozatok szolgáltatják az adatokat, az adatok lélektani magyarázatát pedig most találjuk meg. Hogy mért vette át ezt a dolgot ettől az elődjétől és mért nem amazt is, mért használta ezt a szerkezetet és nem amazt is, erre most kapjuk meg a választ. Feltárul előttünk az a bűvös kohó, ahol a költői teremtés titokzatos munkája folyik. A költő az egyetlen, aki igazán teremt az irodalom mezején, s most beférközünk a sejtelmes alkotás legmélyébe, megnyílnak előttünk a költő gondolkodásának és érzésének legnagyobb, legelragadóbb mezői. Olyan élvezet ez, melynél nagyobb csak maga az alkotás lehet. Ide vezethet a pszichológiai módszer, ha megtalálja majd a maga igazi nagy mesterét.

Ilyen szempontokból tekintve költőink nyelvét, rájövünk, hogy sok igazságtalan ítéletet hallottunk még legnagyobb íróinkról is. Széltében hibáztatják pl. Zrinyi, Kemény és Madách nyelvét. Pedig Zrinyi görgeteges nyelve az egyedül megfelelő éposza zordon tartalmának (ezért nem sikerült pl. Greguss átdolgozása.) Kemény Zsigmond nehézkes stílusa henső kapcsolatban áll regényei tragikumának fejlődésével és Madách küzdése a kifejezéssel a legjobb tükre a nagy bölcsészeti problémákon való tépelődésnek, mely hatalmas színjátékának tartalma.

Más színben tűnik fel Bajza József költői nyelve is, mint eddig feltűntették. Az ő költői nyelve úgy él az irodalmi köztudatban, mint a csináltság és kicirkalmazottság mintaképe. Ez annak az egy-pár támadásnak az eredménye, mely költői nyelvét érte. Elfogultság vezette a támadókat és a költői nyelv lényegének félreismerése. Ezért elvetve az eddigi nézeteket a pszichológiai módszer segítségével vesszük vizsgálat alá Bajza József költői nyelvét.

Aki csak felületesen is ismeri Bajza verseit, bizonyára tudja, hogy valami csendes borongás költeményeinek az alaphangulata. A költő elégedetlen a világgal. Miért elégedetlen, bajos rá kézzel fogható okot hozni. Ő maga ugyan hoz reá magyarázatokat, de ezek képzeltek, a valóságnak nem felelnek meg. Az igazi ok nem a külvilágban van, hanem a költő belsőjében. A bánat emberének született, a mélabú az osztályrésze. Alig is fűződik ezért költészete a külvilág eseményeihez, azok meglehetősen hidegen hagyják, tőlük elvonatkozásban él. Csendesen panaszkodik magában, lemondóan megnyugszik sorsában; tudja, hogy e földön rajta változtatni nem lehet, összes bizalma az enyészetben, a túlvilágban van.

A szelid, bánatos lemondás és a valóságtól lehető elvonatkozás — ezt a két sajátságot lehet költészete alapvonásainak nevezni. Ezeknek megfelelőleg verseinek nyelvi jelenségei is két alaptulajdonságra vezethetők vissza: a lágyságra és az irreálitásra. Verseinek tartalma és hangulata szentimentális, gyöngéd, olvatag: nyelve is édeskés, finom, lágy; érzéseiben elzárkózik a valóságtól, a külvilágtól és egy sajátos ábránd világában él: nyelvben sem használja az élő, vagy irodalmi nyelv sajátságait, hanem teremt magának — mégis némi előzményekre támaszkodva — egy külön nyelvet, egy irreálisat,

azaz olyat, melyet soha senki sem beszélt, nem fog beszélni és nem is beszélhet, mert a valóhoz alig van köze.

A lágyságból és az irrealitásból iparkodunk megmagyarázni minden nyelvi sajáttságot. Természetesen e két alap egymást sokszorosan áthatva, összeolvadva jelenik meg Bajza verseiben. Határozott szétválasztásuk ezért lehetetlen is. Egyszerűség kedvéért külön-külön ismertetjük mind a két tulajdonságot, de a határvonal nem egyszer teljesen el fog mosódní.

I.

Mikor 1835-ben Bajza verses kötetét első ízben kiadta, bevezetésül egy verset intézett lantjához. Ennek első szakasza így hangzik:

Zengj, oh lant húrodon
 Igéző éneket,
Hangod szelid legyen,
 Olvasszon szíveket.

Nem hiába intette szelidségre lantját, szelidség formában és tartalomban, gyöngéd lágyság bel- és külformában jellegzők verseire. Óvatosan gyöngédre csiszolja ki a verselést, szereti a mérséklő, lágyító képzőket, jelzői és metaforikus kifejezései csupa törékenység, képeit és hasonlatait a természet puhább jelenségeiről veszi — ime a nyelvi lágyság jelentkezései!

A verselésre mindig igen nagy gondot fordított. Toldyval való levelezése tele van verstani vitatkozásokkal. Hónapokig, sőt évekig elesztergályozza verseit, mielőtt kiadja őket. A formának e nagy tiszteletét a klasszikus iskolától örökölte, különösen Kazinczytól és Szemerétől. Klasszikus formában pár szép epigramma kivételével alig irt valamit, de a nyugateurópaiaknak annyira hívtük volt, hogy sohasem tett kísérletet a magyar verselésben és Petőfinek is azt tanácsolta, írja mértékben népdalait. Bajza jámbusai, trocheusai, rimei majdnem kifogástalanok.¹ A hosszú versszakokat és sorokat nem szereti. Nyolc sor, nyolc szótag a legnagyobbak, rendesen beéri kevesebbvel. Egy hosszabb sort többnyire egy rövidebb követ s ennek következtében a rím vagy keresztrím, vagy félrím. Rövid formában aztán

¹ Mint verselési foltokat említsük meg feltűnőbb elizióit: *visszhangzzék* (152), *szerelm* (157), *imádt* (156), *nyugti* (166), *fényljenek* (201). Mind fiatalkori verseiből; az eliziót különben keményen elítéli (6: 207). A számok mindig a Badics-féle Bajza-kiadásra utalnak. Ahol kötetszám nincs, az első értendő.

meglepő könnyűséggel mozog. Mikor Vörösmarty Bajza verseit az akadémiai nagy jutalomra ajánlotta, Bajza és Kölcsey hatásának tulajdonította azt a nagy érzéket a formai csínosságához, mely az akkori fiatal költőknél tapasztalható volt.

A nyelv lágyágát emeli az is, hogy Bajza szereti a kicsinyítő és gyakorító képzőket. Ezzel mintegy eltompítja a fogalmak és cselekvések kiélezett voltát, határozatlanabbakká és lágyabbakká teszi őket. Legfeltünőbb a gyakorító -z képző kedvelése. Kisfaludy Sándor Himfyjében lép fel e képző először sűrűbben: Helmezcynél rendszeressé válik, de legkövetkezősebben Bajza és iskolája használta. Bajzánál olvassuk a következő igéket: *omladoz* (155), *olvadoz* (156), *lejtez* (162), *zengedez*, *terjedez* (163), *hervadoz* (163), *vágyadoz* (166), *fedezget* (176), *lengedez* (177), *nyiladoz* (182), *csörgedez* (205), *csüggedez* (227), *porladoz*, *riadoz* (245), *áradoz* (251), *tünedez*, *zengedez* (252), *hamvadoz* (256), *sohajtoz* (257), *hintez* (274) stb.

Többi hasonló képzői közül csak egyet említünk meg, az -ng gyakorító képzőt: *mereng*, *suhong*, *borong*, *dereng* (157), *ömleng* (161), *kereng* (167), *állong* (223), *szorong* (249), *szállong* (257). Ezek divatját is Kisfaludy Sándor kezdte. Legjobban Szemere Pál szerette őket.

Jelzői és metaforái a nyelv ékítése mellett mindig gyöngédebbé teszik jelzettüket. A túlságosan határozott fogalmat hajlékonyabbá, lágyabbá teszi egy-egy jelzővel. Az esti szellő neki *bájló rózsás lehellet* (156), a kék *titkos-fájdalmas* (157), a magány *elszenderült*, a *mézajkú* fülemülének *szivolvasztó* a panasz (159), az őszi alkony *édes-kínos* (160), a Hold sugara *csendesesen rezgő* (161), tavasszal a halmok *illatos* szele leng (167), a lányka haja *szőke fényű fűrt* (169), a rózsaszál *könny-nevelte* (185) stb.

Jelzői költői nyelvének egyik jellemzőes szépségét teszik. Nagy részük eredeti s máshová alig is illenek, mint csak épen arra a helyre, ahol állnak, de tagadhatatlan, hogy Bajza átvett nem egyet Kisfaludy Sándortól, Szemerétől, Kölcseytől, Vörösmartytól és másoktól is. Kisfaludytól való pl. a már említett *édes-kínos* (Édes-kínos emlékezet, Oh Badacsony szürete), Szemerétől az ilyenek, mint a *messze* síphang (158, Reám derül a messze kor homálya), *titkos* vidék (165 V. ö. Szemere 168¹),

¹ Szemerének a Szvorényi-féle, Vörösmartynak a Gyulai-féle (1884), Kölcseynek a Jancsó-féle (? 1886) kiadását használok. A lapszámok mindenütt az első kötetre utalnak.

Vörösmartytól vette a messze láthatáron *elvonuló* fellegek képét (166. V. ö. 14), valamint a *futó szél szárnyain* elszállást is (166. V. ö. 6), ami egyébként eredetileg Kölcseytől való, nála u. i. a *lengő felleg árnya fut a szél szárnyain* (155 és 132 l.). Amit azonban átvesz is, teljesen beleolvasztja költői nyelvébe. Legtöbbet Szemerétől tanult.

Természeti képei és hasonlatai is ugyanabban az olvadékony, lágy költői világban mozognak. A szellő, az alkony, a patak, a Hold, a virághervadás — leggyakoribb képei. A dal úgy lebeg, mint az *esti szellet* (156), az emlékezet bájjal leng az elhunyt kor felett, mint a szerelem *alkonyi csillaga* (157), a lovas tűnő árnyként merül el az *alkony ködébe* (249), az estharang elhal a messzeségben, mint a *haldokló szív végfohásza* (157), Jolánka néma búban sir, mint a felhők közt a *Hold* (257), olyan ő, mint a véstől *letört virágszál* a *Nap hervasztó hevéen* (262) stb.

Természeti képeit mintegy összegyűjtve adja a *Lenke* dala első két szakaszában:

Faluvégén <i>erdő</i>	Domb körül csörögve
Erdőben <i>magány,</i>	Omlik a <i>patak,</i>
A magányba' <i>sírdomb</i>	Hársak közt <i>madár</i> zeng,
Hársak <i>alkonyán.</i>	<i>Szellők</i> inganak.

Csak a Hold hiányzik. Ugyane vers további folyamában például szolgálhat az eszmetársításra:

Szellőkben keservim,	A patak vizében
Búm sohajtanak,	Könnyim omlanak.

Még szebb példa az eszmetársításra az *Őszi dal*. Jóformán ismeretlen vers, pedig egyike a legkedvesebbeknek. *Ősz van. Köd borong a tájon. A darú zúgva száll az égen, szebb hazát keres déli messzeségen. A virágbokor sárga, a lomb elhervadt, minden hamvatag, mulandó. Szívem, a te lombjaid is elhulltak. Más hazába esdekelsz, de itt a földön ezt nem leled meg, számodra itt nincs több virulat: új tavaszt csak a túlvilágon találsz.*

Tanulságos volna talán egy egész költeményen bemutatni, hogyan jelentkeznek azok a sajátságok, melyeket lágyság név alatt foglaltunk össze. De hely szűke miatt egyszerűen utalunk legjelesebb helyzetdalára, az *Irma Gyulához* című versére: ebben annyira szembetűnők ama sajátságok, mint talán egyetlen más versében sem.

Mielőtt most költészetének másik fővonására áttérnénk, egy futó pillantást kell vetnünk a lágyságnak ellentétére az erőre. Az erő pl. Berzsenyi költői nyelvének egyik alaptulajdonsága. Bajzánál erőt ritkán találunk. A szabadságharc bukása után írt verseiben ugyan akad egy-egy megrázó szakasz, de az ellágyulás hamarosan bekövetkezik s maguk e szakaszok sem érvényesülhetnek kellőleg, mert a versforma és a nyelv nincs összhangban a tartalom erejével.

Az erőtéljesség e hiánya az oka, hogy szálló igévé alig-alig vált valami Bajza verseiből. Vörösmarty vagy Petőfi százszor annyi szállóigét teremtett, mint Bajza. Igaz, hogy sokkal nagyobb költők is voltak és több a versük is. Bajzának mindössze két mondása vésődött be a nemzet lelkébe. Az egyik a magyar sírva vígadás kifejezése, amelyben azonban Kisfaludy Sándorra támaszkodik.

Míg Mohácsnál nem csatázott
A félholdú büszke tar,
Víg volt addig, hajh azóta
Sírva vígad a magyar.

A másik meg a *Sóhajtság* két első sora:

*Multadban nincs öröm,
Jövődben nincs remény,
Hanyatló szép hazám
Miattad vérzem én.*

Ezekhez járul még az *Apotheosis* és az *Ébresztő* pár sora, mely legalább egy ideig közkeletű volt. A szabadságharc előtti években széltében szavalták, hogy

*Ébredj nagy álmaidból
Ébredj Árpád fia!
Fölkelt a Nap: hazádnak
Föl kell virulnia.*

A nagy bukás után meg a hajdan a lengyelekről írt sorokban találtak büszke megnyugvást és bizalmat:

*Csatájok a védelmezett
Népjog csatája volt,
Melyet szent eskü, szent kötés
Ellen zsarnok tiport.*

És:

E porba omlott szép haza
Fel fog születni még.
*Van bíró a felhők felett,
Áll a villámos ég.*

A Bajza által nyert formában ennyi lett eszméi közül a nemzet közkinccse. Több gondolatát mások öntötték olyan alakba, hogy mindenütt elterjedt. Legtanulságosabb erre nézve Boréne-kének ez a négy sora:

Adja Isten, hogy hazánknak
Mint a nagy király alatt
Három tenger partvidéke
Alkosson határfalat.

Igy mondta ezt Petőfi később:

Oh nagy volt hajdan a magyar!
Nagy volt hatalma birtoka:
Magyar tenger vizében hunyt el
Éjszak, kelet s dél hulló csillaga.¹

II.

Bajza költői nyelvének másik főjellemvonása az irrealitás. Nagyon kevés kötelék fűzi az élet nyelvéhez. Irrealitásának egy-egy árnyalata más költőknél is mutatkozik, de oly teljességben, mint nála, csak utánzóinál. Iskolája, az almanach-líra költői azonban csak ritkán tudták egészen eltalálni a szeráfi tartalom és irreális nyelv összhangját. És ez az iskola gyors bukásának volt annyi oka, mint a népies költészet térfoglalása.

Bajza nyelvi irrealitásának legszembeötlőbb, épen ezért eddig kizárólag emlegetett vonása, a sajátos szóösszetétel. Valóban igen különös szokat jegyezhetünk ki Bajza verseiből: *bájranggal* (153), *gyönyörajak* (161), *bájkor* (162), *rózsaev* (162), *bájvidék* (164), *gyönyörvidék* (165), *örömkéj* (166), *szívélv* (158), *lélekvirág* (168), *bájvilág* (180), *álomkéj* (190), *szívadal* (190), *bájsugár* (196), *kénykehely* (205), *bájremény* (210), *békefény* (212), *bájrírág* (214), *hírszellő* (214), *bájnáp* (219), *bájkép* (224), *kéjrózsa* (228), *büvirág* (228), *örömtenger* (256), *reményvirág* (261), *bájhíd* (327) stb., aztán: *kéjderengve* (339), *kéjlo-*

¹ Badics Ferenc utal erre, bár nem egészen világosan a Magyar Remekírók Bajza-kötetének bevezetésében (10. l.)

bogva (207), *lánglobogva* (202), *örömragyogó* (161), *szívhajna*.*odva* (196) stb.

Modern olvasóra, különösen így kiszakítva, furcsa benyomást tesznek az összetételek. A maguk korában azonban nem ütközött meg rajtuk senki sem. Kisfaludy Sándornál, Kazinczynál, Daykánál sokat találunk, Kölcseynél és Szemerénél pedig már rendszeresekké lesznek. Kölcsey pl. a „*báj*” szót a következő összetételekben használja: *bájhang* (34), *bájhon* (36), *bájalak* (53), *bájsereg* (56), *bájérő* (64), *bájhangozat* (104), *bájsziget* (105), *bájlehellet* (111), *bájöl* (113), *bájkor* (128), *bájdídek* (155), *bájonás* (156), *bájlánc* (156).¹

Hogy Szemeréből is idézzünk, olvassuk csak el annyit ünnepelet hat szonettjét, miket lelünk ott: *rózsapálya*, *örömtáj*, *varázskéz*, *liljommell*, *lángszív*, *esttünemény*, *lángarc*, *fennrév*, *messzeszó*, *istenilom*, *varázskar*, *bájviola*, *csillagfűtyol*, *bájsereg*, *szellemkar*, *örömkövet*, *tündérfény*, *kegyarc*, *bájöv*.

A divat hatása alól még Vörösmarty sem vonhatta ki magát. Nála is bukkanunk ilyenekre: *bájsugár* (121), *gúnyajak* (132), *rózsaszerelem* (134), *fényhaza* (162), *bájvirág* (84), *báivilág* (170), *bájhang* (181), *kéjzön* (213), *szellemtél* (239), *szellemvirág* (254), *szellemlánc* (267), *szellemharc* (299.)

Ez a megfontolás, hogy mennyire szokott volt már ez a szóösszetétel, magában véve csak magyarázatnak válnék be, de fel nem mentené Bajzát. Elvégre is ő használta legsűrűbben e szavakat és iskolájának hírhedt sajátsága volt. Az élettelen csinálmányok vádja alól az menti fel, hogy az összetett szavak ott, ahol állnak és ahogy állnak, helyükön vannak. A *búszél* szó pl. furcsa, szinte érthetetlen összetétel, de mikor megtudjuk, hogy a *búszél* az *élet folyóján lengedez*, azon az életfolyón, ahol egy *tört sajka evez*, melyen a költő *vérvő szíve ül* és *messze ismeretlen part felé repül*, rögtön világos lesz előttünk a szó s egyszersmind növeli bennünk a reménytelenség képét, melyet a *tört sajka*, a *vérvő szív* és a *messze ismeretlen partra repülés* ébresztett fel. (188.)

(Vagy a *bájvirág* és a *hírszellő* nem látszik-e egészen értelmetlen szózagyaléknak?) Am kísértjük meg leírni keletkezé-

¹ Péterfy Jenő jeles Bajza-tanulmányában azt mondja, hogy Bajza „élettelen csinálmányai” Kölcsey görögös képeit váltják fel. Amint látható az élettelen csinálmányok Kölcseynél is megvannak. Különbösen a két dolog nem is egy kategóriába tartozik. Az összetétel nyelvi jelenség, a klasszikus vonatkozások meg nem azok.

sük módját és kifejezőeknek találjuk őket. Az Apotheosisban fordulnak elő. A költő azt mondja, hogy a lengyel hősök elhulltak, de győzelmesen, mert hírnevük örökre élni fog.

Dicsőség *bájevirágai*
Vérből termenek.
S sírjukból nagyvilágba át
Hírszellők lengenek.

Tetteiket feljegyzí a történelem, harcaikat meséli a rege a nép ajkán. — Az idézett szakasz a csatamezőről vett képet akarja egybefoglalni az utókor kegyeletének megnyilatkozásával. Eredetileg Bajza a csatamezőt látta csak maga előtt. A síkságra az elesett hősök vére *vérrózsákat* festett és *felettük* a bús szél zokogott. Ez az első fok. A *vérrózsa* szó azonban nem tetszik Bajzának. A rózsza nem eléggé általános, a vér nagyon erős s az egész már közhasznált kép. A rózsza helyébe a virágot teszi. A vért meg egy jelzővel enyhíti, az eredmény: *bájos vérvirág*. Más részről a síró szellőt úgy fogja fel, hogy az tovább száll és elviszi a hősök tettei hírét mindenüvé, lesz: *sírjukról hírszellők* lengenek. Ez a második fok. A harmadikban az utókor képzete lép előtérbe. A *bájos vérvirág* terjengős kifejezés. Öszszevonja hát egy szóba: *bájevirág*. De a „vér“ szót mégsem lehet végleg elhagyni, a szón kívül megtartja — átvitt értelemben, metaforikus kifejezéssel: az elesett hősök vére hullásából tanulják az utódok a dicsőség fogalmát azaz: az ő *vérből termenek a dicsőség bájevirágai*. A „hírszellő“ is átvitt értelemben a jövő szempontjából van bemutatva. Az utókor számára a hősök sírjából fog elterjedni hősiességük híre: *sírjukból* leng a *hírszellő*.

Talán hosszasan is időztünk az irreális összetételeknél, mint kellett volna, de Bajza költői nyelvének épen ez a része volt igazságtalan bírálatok tárgya, nem volt ezért felesleges a dolog behatóbb védelme. Azonban legalább is ugyanilyen fontos a nyelvi irrealitás egy másik jelensége, az t. i., hogy Bajza szereti kifejezéseit bizonyos határozatlanságban tartani. Hol a cselekvő alany nincs mondattani szigorúsággal megjelölve — amint már láttuk —, hol a cselekvés történik meg csak félig-meddig, habozva, nem teljesen. A lágyság mellett erre vezethető vissza, a gyakorító és kicsinyítő képzők kedvelése, a gyöngéd jelzők szeretete. Az esthajnal lovagjának is azért a bizonyos reszketeg félhomályért csapott fel, ami akkor a világításban

beáll. Ezért nem szokta azt sem mondani, hogy a szél fúj, hanem: *leng, lebeg, lengedez, zokog, andalog* (251), *ing* (187), legfeljebb *fuvall* (166). — Még felötlőbb, hogy nála minden *mosolyog*: a lányka (161), az ég (165), a tengerpart (210), a kunyhó (251), sőt a büszke vár és a tengervár is (325). „Nevetni“, ez nagyon határozott, reális volna. Nem is találjuk meg ezt a szót verseiben, csak egyetlen egyszer, akkor is képes kifejezésben: *a viola nevet* (178).

Máskor a határozottságot azzal gyengíti, hogy az egyszerű kifejezés helyett körülírja a fogalmat. A körülíró költői nyelvnek Vörösmarty az igazi nagy képviselője. Nála a körülírás mindig emeli a plaszticitást, vagy legalább a színezést. Mennyire plasztikus, mikor ahelyett hogy azt mondaná: Salamont mindenütt üldözi lelkiismerete, így szól:

Futva fut; de bármi gyors futása,
Vele száguld keble óriása (111).

Ránk nézve nagyon érdekes a következő körülírása, mert Bajza utánozta:

Vagy vezess el, merre vagy szállandó,
Ahol a Nap nyugodóba jár (132).

Bajzánál a bús vitéz:

Föltekint s hol a Nap
Nyugodóba száll,
Kék hegyeknek ormán
Sziklavára áll. (265.)

(Bajza körülírásai általában irreálisabbak, semhogy a plaszticitást lényegesen emelni tudnák. Bajza körülírásai inkább pusztán nyelvi jelenségek, Vörösmartyéi finomabb természeti képek. Álljon itt egypár példa Bajza nemű alkotásaiból: *a sírnak vihar nem éri partjait* (= csendes 151), *a tavaszt virágaival istenkéz hímezte* (151), *a völgy magánya elcsendesül* (159), *a fellegeknek szárnya halad* (166), *a tavasz rózsafényben mosolyogva száll a hegytetőkről* (167, ez már szemléletes is!), *a tiszta lég felhőtlen leng* (165), *az útra esthomály borong* (209) stb.)

Irrealitás jelentkezik Bajza szokatlan mondatfűzéseiben is. A meglepő, hatásos és eredeti szerkezeteknek is Vörösmarty a legnagyobb mestere. „A klasszikusok nyelvének ereje s a romantika színgazdagsága egyesül benne. Bátor kézzel nyúl bele a magyar nyelv régi s már elavult és feledésbe ment szavai és formái kincstárába s részint szavakat és kifejezéseket hoz ismét

felszínre, részint egyeseknek új vonatkozásokban és összeköttetésekben ad új erőt, új bájt.“)¹

Bajza szöfüzésének természete egészen más. A régi nyelvből, a néptől nem vesz semmit sem — hiszen ez realitás volna. Ami nem az övé, annak forrását a közelmúlt íróiban kell keresni: Kölcsey, Kazinczy, Dayka és különösen Szemere műveiben. Átvettek és eredetiek egyformán határozatlanok. *Elmereng a multak vidámján* (156), s *a komor sötét is mereng a hegytetők mögött eltűnelgő szürkületen* (157), *szereti bebolygani a forrás tündér partjait a hársak csendes éjjelén, mikor szerelmi csillaga leszálla viharsötétes fellegen* (160). *A berek árnyai kéjt susognak* (165), de az ő *keblén lúg és jég fut el, mert a lányka nem mosolyg szerelmet* (170). Majd *kedvesét sóhajtja* (161), *kinek porait rózsza közti sírorom takarja* (167) és *míg az éj magánya barnultan omlik* (206) érzi, hogy az ő *életfái közt is zúg a halál* (184). Még ha *a barátság ismerőseivel vig seregbe összevonja* is, sejtí, hogy *a halál majd kivágja* (206) stb.

Amint a lágység érvényesülésének tipikus példajakép rámutattunk egy egész versére, egy helyzetdalára, úgy most az irreálitását is kijelölhetjük egy másikon, *Egy leányka sírján* című helyzetdalán. Hogy helyzetdalokat ír, az maga is irreális dolog. Idegen érzéseket énekelni, ez nem reális. Bajza azonban különféle álarcok alatt mindig saját érzelmeit zengi el, de evvel helyzetdalaí nem reálisabbak, hanem még irreálisabbak lesznek.

A lágység ellentétére, az erőre, tudtunk néhány példát idézni, az irreálitás ellenlábására a realitásra erőltetés nélkül egyet sem. Azt mutatja ez, hogy az irreálitás talán még inkább költészete lényegéhez tartozik, mint a lágység. Ha hazafias verseit nem tekintjük, csakugyan egy minden földitől elvonatkozott poézisra akadunk. Alig-alig fűzi egy gyenge szálacska a valósághoz, teljesen saját, külön álmvilágában él.

Bajza kora a reformok nagy kora volt. Egy nemzet újra születésének titáni folyamata. A küzdés e forrongó időszakának Vörösmarty volt leghatalmasabb költői kifejezője. És Bajza, az e küzdelmektől távolabb élő és sokkal kisebb költő, mégis versenyzett népszerűségben Vörösmartyval. Könnyen megmagyarázható ez. Vörösmarty első sorban ódaköltő volt, Bajza dalköltő. Akkoriban a szépirodalom nagy közönsége nagyjából nőkből

¹ A Beöthy-féle Képes Irodalomtörténetben mondja ezeket Vörösmartyról Szász Károly.

állt ki. Ők jobban feltalálták magukat a szeliden panaszkodó dalokban, mint a viharos ódáknál. Emellett Bajza szebb dalaihoz rögtön zenét is szerettek és így versei nemcsak az almanachok útján terjedtek el, hanem ajkról-ajkra szálltak, ahol csak művelt magyar nők voltak. Kedvesen olvadt össze a folyékony, sima verselés, gyöngéd bájos nyelv a zongora tisztán csengő és a nők édesen zengő hangjával. A zenésítés könnyűségének főoka épen a költemények nyelvében rejtett. Így Bajza népszerűségéhez költői nyelve legalább annyival járult, mint versei tartalma és hangulata.¹

BAJZA JÓZSEF.

EGY TALMI-ARANY-MAGYARÁZATRÓL.

Már maga Arany János is panaszkodott egy levélben, melyet a Nyelvőr szerkesztőjének szánt (l. Hátrahagyott prózai dolgozatai 391), hogy „Lehr Albert a balladák Greguss-féle magyarázatainak némelyikét igazítva helyre, maga is téved egy párszor,“ s olyan kifejezést is agyonmagyaráz, amit „homályosnak . . . nem talált senki.“ — Ezúttal én is helyreigazítanám egy erőszakos magyarázatot, amellyel a legegyszerűbb és legvilágosabb kifejezést valósággal elhomályosítja, ahelyett, hogy szépségét és igazi értelmét felfejtené.

Toldi Miklós a bikával való jelenete után reményeveszetten bujdosik, előbb „Pest város utcáin,“ majd a temetőben, s a költő így fejezi be a Toldi IX. énekét:

És mivelhogy szállást az élők nem adtak,
Elpihent tanyáján hideg halottaknak ;
Nyirkos volt a sírdomb a harmattól, melyet
Hűvös éj¹ sírt arra örökösök helyett.

Fölnézett az égre, az országutjára,
Keservesen gondolt bujdosó voltára :
S mint a mely madár van elröppenő félben,
Úgy tett a reménység hervatag szivében,

Lehr az utolsó két sort, melyet minden olvasó minden magyarázat nélkül is megért, ilyen kacskaringósan magyarázza : „ = már-már elhagyta a reménység is („Komor felettem az ég is, Elhagyott a reménység is“ Vadr. 253). E gyönyörű hasonlatban a „hasonló“ az „összehasonlítással“ szépen egybe van fűzve, amely mód Arany nyelvének egyik sajátja. Különvéve így hangzanék ez a hasonlat : „Valamint a madár elröpi a *hervatag* vidékről : úgy a reménység is elhagyta Toldinak *csüggedt* szivét.“ Az összefonás úgy történt, hogy a *hervatag* jelzőt átvitte a költő a *szivre*.“ — Világos, mint a vakablak (mint mifelénk mondják). Mert először is : hol van itt — ebben

¹ Magam is érzem e cikk fogyatkozásait, de mert egy új nyelvvizsgálati módszert ajánlok benne, talán így sem egészen érdektelen. Csak köszönettel venném, ha nyelvészeink hozzászólnának a dologhoz, még ha a rovásomra történnék is.

az egyszerűségében is gyönyörű hasonlatban — vidékről szó, hervatag vidékről? És vajjon csak vidékről, csak növényzetről lehet azt mondani, hogy *hervad*? Nem is említve az arcot, amelynek lassankint való halaványodását, fonnyadását önként kínálkozó átvittel mondjuk hervadásnak: a magyar ember ezt a kifejezést az embernek belső részeire is alkalmazza, ha ezeknek elgyengülését, alélását stb. akarja jelezni. Magában a MTsz.-ban is ott találjuk ezeket: „Alégos a gyomrom, *hervad a besű részem*: alélt, bágyadt vagyok (Vas m.). *Elhorvaszt*: elgyengít, betegít (Gyergyó)“. A *szívre* meg már éppenséggel régen alkalmazták: Meghervadott a mi szívünk: elangvit cor nostrum (JordK.). Meg hervadot vala ew zyweeben leelkeben ez vylaghnak vyragzosaga es gyenyeruleege (Érdy K., Ny. Sz.) Ezek mellett szépen megáll az Arany használta jelző is: a *hervatag szív*, t. i. Miklósnak a reménytelenségtől, a kétségbeeséstől elalélt szíve; s nem kell a gyönyörű hasonlatba semmiféle mesterséges összefonást beletömböszilárdkodni.

Különben is igen valószínű, hogy Arany ezt az egész hasonlatot Csokonai Lillájából vette. A Lilla-dalok első darabjában olvassuk:

Már kezdett bennem gyengülni
És számon lebegett már
Az élet, *mint a repülni*
Készülő ijedt madár.

S ugyanennek a költeménynek már első, prózai vázlatában is: „Az élet lebegett ajkamon, *mint a repülni készülő madár*“ (l. Ferenczi: Csokonai 88).

Ez az egyezés is amellet szól, hogy Arany a *hervatag* szíven nem csüggedt szívet, hanem alélt s már-már elhaló szívet értett.

Kétségtelen, hogy Csokonai nagy hatással volt Aranyra: kifejezéseiben, képes beszédében sokszor ráismerünk Csokonaira, s ezeket az egyezéseket érdemes volna tüzetesen vizsgálni és összeállítani. Én csak egy pár példára akarok rámutatni. Feltűnően egyeznek a két költő néhány helyén az éj s az álom képei (s erre befolyással volt Csokonainak Az álom c. költeménye is).

1. De *az éj erőt vett*, csakhamar beronta,
Az eget, a földet bakacsinba vonta,
És kiverte szépen koporsószegével;
Fényes *csillagoknak* milljom ezerével. (Toldi 5:1.)

Vö. S *erőt vévén* [a hajnal] a már szendergő *éjtszakán* . . .

S a hófejér egén [Phosphor] *elszórá azokat*

A ragyogó kiseded hajnalcsillagokat.

(Dorothy IV. könyv, Csok. vál. munk. 1864. 2: 85 6.)

Jön az álom s mindent pihenésre hajt,
Az éjjelnek barna palástja van rajta,
Beborítja véle *a földet s az eget*,
Alóla altató *mákolajt* csepeget,
Melynek hús *balzsama* a benne feredett
Szemhéjajknak édes nyugovást engedett . . .
Megtört érzésinket simítja kezével,
Új életre hozván gyógyító *mézével.* (Az álom, 3: 57.)

S ehhez ismét Aranyánál (Toldi est. 2 : 35.):

A király orvosi most elésiettek . . .
 Bekötözték szépen, drága *balzsamirrel* ;
 Mikor ők elhagyták, *jött az édes álom* . . .

Megvan még Csokonainál az éj *bakacsinja* (amelyet Arany már az Elv. Alk. V. énekében is alkalmazott; ezt az egyezést Lehr is megemlíti :¹

Mint midőn az éjnek setétes kárpitja
Bakacsin-szönyegét kétfelé kinyitja,
 A hajnal pírsló orcája kiderül. (Dorottya I. k.)

2. [Az álom] lelopózdott a fiú fejére . . .
 Aztán *álommézet* csókolt ajakára,
 Akit mákvirágból gyűjtte éjtszakára. (Toldi 4 : 5.)

Vö. Eris sem henyéle a többi társával . . .
Álommézzel kezdi Izraelt locsolni,
 Izraelt, a bögöst, kit *altató méze*
 Míngyárt a legmélyebb álomra igéze.
 (Dorottya III. én., id. kiad. 2 : 59. Ezt Lehr is idézi.)

3. A Toldi elején is nagyon a emlékeztet a tikkasztó nyári nap leírás Csokonainak Déli aggodalom c. költeményére (Lilla 1 : 16.):

Ég a napmelegtől a kopár szík sarja,
Tikkadt szöcskenyájak legelésznek rajta ;
 Nincs egy árva *fűszál* a tors közt kelőben . . .
 Boglyák hűvösében tíz-tizenkét szolgál . . .
 Válonál az ökrök szomjasan delelnek. (Toldi.)

Vö. Felhágott már a nap a dél hév pontjára,
 Egyenesen omlik lefelé sugára . . .
 A lankadt arató ledül izzadt fővel . . .
 A barmok terepély bikfák alá mennek . . .
 A madarkák csüngnek a setét lombokról,
 Leszáradt a nóta *eltikkadt* torkokról . . .
 Sok száz *szöcskő* ugrál pattanó lábain
 A hévtől elaszott *fűszálak* szárain. (Lilla.)

4. Egyéb, apróbb egyezések példái : Mert *fölni* könnyü, könnyü nemcsak ésszel, hanem *ököllel is* és megfogni kézzel (Toldi 3 : 4.). Vö. Bizony *nem érem fel ököllel* (Csok. Gerson du Malh. 1 : 4.). — Elragadt a félsz, a szíveket *eltelé* (Toldi est. 3 : 23.). Utoljára lőn az, hogy ott Makrinnak a nap elfogyott; majd *megetli* vidám sugár, de Makrin azt nem látja már (Keveháza). Vö. A szeretet lelke a földet *beteli* (Csok. Konstancinápoly). A gonoszság a földet *eltelte* (Az igazság diadalma).² Arany János *csihése* is

¹ A *bakacsin*, mint Simonyi (A M. Ny. 1 : 117.) és Katona (Nyr. 19 : 337.) megállapították, olasz eredetű szó. Több vidéken maiglan élő szó, l. MTsz.

² Lehr (Toldi est.) más példákat idéz. — Igaz, hogy [a *telik* ige tárgyhasználatát más írónál s a nép nyelvében is elég gyakori. Vö. még: Gatyánkat is tellé (Gvad. Püstyéni főr. 27.). Szemét könny telé (Szász K. Nib. 255.). Szívét nagy bátorság teli (uo. 412.). Ezt a [szóló]tőkét itt hagyjuk, ősszel lefektetjük, majd beteli ezt a hézagot (Nép, Cegléd).

legelőször Csokonainál kerül elő, *csijés* alakjában (Ódák, Kifakadás); az *igazándi* is („*igazándi*: igazi“ T. Sz. Glossz.) megvan Csokonainak az anakreoni dalokhoz való egyik jegyzetében (A búkergető-höz 1802; azt mondja, hogy az állattan hagyja meg a *csiga* nevet, a *kagylótól* megkülönböztetve, az *igazándi* csigának)¹; sőt még a Nagyidai Cigányok *kukherdját* is megtaláljuk nála, még pedig szintén cigány szájába adva: „Enye edd meg a kukherdát! bibas legyen a serencséd!“ (Gerson du Malh. 1: 10. Vö. M. Tsz.)

PÁL ANTAL.

NYELVPRITY

vagy: Az uj magyar író, mint kérő. 1833.

A magyar irodalomban általában el van terjedve az a vélemény, hogy a nyelvújítás előidézte vitában a legutolsó gúnyirat a neológusok ellen a Szegeden 1824-ben megjelent Uj Szellem volt, mely Kisfaludy Károly vigjátékainak hatása alatt párbeszédés alakban csúfolja ki a nyelvújítás túlzásait. E munka után még egy gúnyvers jelent meg az 1830-iki debreceni kalendáriumban: *Versprity pir leplét* stb. kezdettel, melyet figyelemre méltattak, bár silánysága miatt nem igen érdemi. (Beöthy Képes irod. tört. 2: 184.) Azonban nem e két mű az utolsó gúnyirat a nyelvújítás mozgalomban; bizonyítja ezt egy kicsi zöld füzet, mely 1833-ban Kassán Werfer Károly könyvnyomdájából került ki, címe: *Nyelvprity vagy: Az uj magyar író mint kérő*. Vigjáték 1 felvonásban. Külömbféle irományokból öszveszedte és játékszinre alkalmazta M. K. — Erre az érdekes munkára, melyről még eddig irodalomtörténetünk nem vett tudomást, melyről, még említést sem találtam sehol, Olasz József tanár úr figyelmeztetett engem, ő találta meg ezt a 48 tizenhatodtré lapból álló füzetkét a nagykőrösi ref. gimnázium könyvtárában. (Megvan a Nemzeti Muzeum könyvtárában is PO. hung. 1113.) — De mi az a *Nyelvprity*? A darabban csak a 27-ik lapon magyarázza meg nekünk a szerző, hogy „A’ másként deákul Autor vagy Poeta, magyarul a’ köznép írónak, vagy költőnek hívja“, én azonban már most elárulom.

A Nyelvtörténeti szótárban *nyelvprity*: garrulus, schwatzhaft (két adattal, a 17. század elejéről s a 18. sz. el.). A Tájszótár szerint is *nyelvprity*, *nyelprity* (Nagy-Kunság), *nyelprigy* (Kecskemét) csacska, fecsegő, nyelves jelentésű.²

Maga a vigjáték kerek kis egész, hangjával s típusaival nagyon emlékeztet bennünket Kisfaludy Károly darabjaira. Tölgyvári birtokos ur leánya Julia és Réti Lajos, egy szegény nemes ifju, szeretik egymást, most azonban

¹ Már előbb, 1791-ben, Szentjóni Szabó Lászlónál A bús puttonos c. versében:

Jó puttonos, hol a puttonod?
Hiszen szőlőt k'ék most hordanod.
Most az igazándi szüretnél
Bakartort ugyancsak ehettél.

Aztán 1804-ben Csokonai Dorottyájának egy névtelen bírálatában, amelyet csak mostanában adott ki Barcsa J. Irod. Közl. 15: 112. Vö. M. Tsz. *igazándiskodik*. A szerk.

² Vácon *nyelofritty* nyelveskedő, gyorsbeszédű nő, NyF. 10: 67.

félreértés támadt köztük, mert Lajos a városban azt hallotta, hogy Julia Okos Lőrinc ügyvédnek, a nyelvpritynek, menyasszonya. Okos csakugyan meg is kéri Juliát, levélben, ezt azonban Tölgyvári nem érti meg, olyan furcsa nyelven van írva. Majd Okos legénye, később maga Lőrinc jelenik meg s beszédükben csúfolja ki a szerző a nyelvújítást. Julia kikosarazza az ügyvédet, Lajosnak nyujtja kezét, ki az öreg úr szívét is megnyerte a nyelvújításról hangoztatott nézeteivel. Azokat a jeleneteket, melyekben Okos és legénye szerepelnek bővebben fogom elmondani, beszédjüket csaknem mindenütt idézni fogom, hogy fogalmunk legyen a satíráról, mellyel a neológusokat még 1833-ban is üldözték.

Az első jelenetben Julia Nánival, szobaleányával, behivatja Lajost, ki már napok óta nem látogatta meg. Kiderül, hogy ennek oka az a hír volt, hogy Julia Okos jegyese lett. Pedig Julia még csak nem is ismeri Okost, s kérdezősködik róla. Pajkosságában azt állítja, hogy, ha atyja kívánja, hozzá is megy, Lajos szemrehányásai után azonban komolyan biztosítja őt vonzalmáról s kibékülnek. Tölgyvári jön egy levéllel, melyet három nappal ezelőtt kapott, de hiába olvassa többször is, nem érti meg. Lajossal együti gyanítjuk már mi is, hogy ez Lőrinc levele lesz. Tölgyvári felolvassa, amint következik: „Tekintetes asztal bíró úr! megemlélve szűm feszülőngésit, melyet dics nője gedéje beljemben okozni méltányos volt — hasztlan szepelkedem e' bűjtgató ingert megharczalani, mert a' fájdalm, keserv, melly szűm merengve hucsorja, rajtam szörny csapodalom. — Bátor észagyam megállong, szorong, töpröng, töröng, butong, de tusim csillapi valóm nem keringik sehogy. Illy lázzal dühöngve írtollam kapva, írrongyból szabcsált darabcsra föcsöngöm gerjedelmim, 's im megnyílok, nyiltan kérem meg önét, a' fönségben viruló szűznét ez íratba, míg valóm személye készletben honn falaiban üdvét megtenni öröm üdlések teljében merény lehet. Megaláztatott kész szolgája Okos Lőrincz hites ügyvéd.“

*megemlélni*¹ = meggondolni; — *gede* = kets, inger, kellem (A Mondolathoz csatolt szótárban: gedélni = allicere); — *szepelkedni* = erőlködni (a Mond.-ban is); — *hucsoni* = igazságtalan elfoglalni (a Tájszótár szerint *hucsor* Tokaj vidéki szó = lop, csen); — *írrongy* = papiros; — *üdvét megtenni* = üdvözölni; — *öröm üdlés* = öröm ünneplés.

Nem értik a levelet, Lajos magyarázza meg, hogy Okos feleségül kéri Juliát. Az apa találkozott is egyszer vele, de cikornyás beszédét nem igen értette, azt azonban tudja, hogy „kész hivatala, birtoka is van“, „tudós ember“, „még nagyra mehet“, kész volna Jultsát hozzá adni, mert „mikor a' leánynak eljön az ideje, rögtön férjhez vele, annak a' rendje.“ Julia nem hajlandó s tréfára fordítja a beszédet. Miska Tölgyvári „legényje“ lép be, hogy egy idegen huszár inas van itt, kinek beszédét azonban nem érti meg. Ez Okos legénye, László, ki Tölgyvári kérdésére, hogy mit keres, így szól:

„Pir leplét hogy napnak rósa virány czimét pislom meg, sejtgeté hangzá uram a' *versprity*: szalincsd magad menj, czomboly lohongva Tölgyvárra, mond roznikkal tölt szűm harpolni lehetetlen bár ír nedvel csurtel porczgöbrejét öntud nélkül üröngetvén meg küldé is, lihengve lábbalék

¹ Az itt aláhúzott szók meg vannak magyarázva a füzet végén található, két lapra terjedő szójegyzékben.

parancsra, megadni a' birmányt, hogy tudta ürügy alatt láz dühöngve megjelenel itt."

megpislani = észrevenni; — czíme = talán színe? — rozniok? (a Táj-szótár szerint rozsnok, a Székelyföldön = szédítő vadóc); — harpolni? — *irnedu* = ténta; — csurtel = csurdultig tele; — porcögöbrejét = porcellán bögréjét? — öntud nélkül = öntudatlanul; — üröngetvén = üritgetvén.

Nem értik; az újabb kérdésre így hadar László ismét:

„Farasztalt lihengve mellyényit cziczommal felrakva valódját hagyám bár, hogy fitosodva pisla ha tudja magát, eszmélte sebbel lábbongjon ide, hogy gyógy tervétét ödöngje e' teremben, midőn föcsöngje, hogy iparja sikertlen ha, undok bennitő sutitő hájbél zavaritő düh dulná bögyét.“

Faraszta[l] = szék; — gyógy tervet? — ödöng? — ipar = iparkodás; — seb = sebesség; — sutitő? — sutit = idomtalanná tesz. (Székelyföld. Táj-szótár.)

Miska az ilyen beszédért már kint szeretett volna neki „egy jó oldalast nyujtani“ (!) = oldalba lökni, s most is ökölrel jár körülte, hogy észére hozza. László erre megszólal magyarul, értésőkre adván, hogy „ők tudósok ilyen magosan szoktak beszélni“, ő ugyan nem érti, amit mondott, de mivel gazdája „igen nagyon tudós, így hát csak nem illik, hogy a' szolgálja ökor legyen.“ Őt Lászlónak hívják, de ura röviden csak Lónak szólítja; már annyira hozzá szokott, hogy sokszor „a' piacon is ha hallja ló, egybe ugrik, mert mind azt tudja, őt hívják.“ Ura pedig a „Tekintetes, nemes, nemzetes és vitélő nagy híru 's széles tudományú Okos Lőrinc, hites ügyvéd és ügysegélljen nyelvprity“, ki „ő kisasszonyságát“ akarja megkérni s talán már itt is van. Julia látja az ablakból, hogy kocsi érkezett, az apa és a szolgálk kisietnek. Julia biztosítja a kétségbeesett Lajost, hogy hitvese lesz. Jó Okos, feszes magaviseletű, Juliába szerelmes, azért mindenkép kellemezteti magát, mondja róla a szerző, s így szól:

„Dicsnő! szépebb angyalné e' földi lagnál, szűm vonszalma szalinta ide, e' báj' köszöntyüt megimádni hogy merény legyenek.“ — *Köszöntyü* = kincs (tkp. karperec).

„Az orgovány térje, a' bige sűrje, nagy hosszan nyulánkolt bár ide, de unalm édeni útam nem sértgeté, mert üdv telve izzóda lényem, hogy e' kecsölt szű bájlonét üstöllést megtisztlem.“

Orgovány = róna, sík, (néhol orgonavirág értelmében használják, Tsz. Kecskemét mellett van azonban egy Orgovány nevű puszt); — *bige* = tserje; — *sűr* = sűrűség; — *izzóda* = izzott; — *üstöllést* = tüstént, ezennel (Dunántúli tájszó.)

Tölgyvári igen szívesen fogadja Okost, biztosítja, hogy a' vendég a magyarok előtt mindég kedves. Erre így válaszol a nyelvprity:

„Megtökéllem a' nyilt mondatot, hasztlan is iparná a' külbeli ezt töllünk elhucsnorni, holott nagy tudalmával van az egész külnek illy dolgban a' magyar szűje' ajánlata — de lám: mit sejtgetek — Réti úr itt? — telep-jét tán itt szok éldelni?“ — *megtökélni* = megerősíteni.

Most pedig asztalhoz uraim! szól az apa s Okos felelete így hangzik: „Teintes parancsát üstöllöm. (Juliának nyujtja karját:) Legszépebb szűzné! megimádom karját.“ — *Imád* = kínál, ajánl (Veszprém m. Olaszfalu. Tsz.)

László jön ezután s lekicsinyli a buta falusi népet, kikkel „nékünk

tudósoknak“ nehéz társalkodni. Urát a szerelemben is követni akarja: „megpislantá“ a szobalányt, ugyan helyre gyerek, majd is a szeme közzé tekint egy kisség. — Miska jó s kérdi, mi a nyelvprity; László igen fennhájzva beszél, mert ő oly „por férgen, mint Miska, qualificióban és minden tudákokban oly rettenetes felyül van“ s ha ő elkezd tudósan beszélni ez „úgy szélyt hull előtte, mint egy rossz taliga,“ s hogy ezt bebizonyítsa, így hadar:

„Hasszorkorosom ígyen sipongom, futékony szellemi szorit jelen nem értve senki mondák visszhang ödöngé a' terembe láb, óra üt, múlong, noha szigorúk ötlöngtek feje üdvtelen éjj árnyiba.“ — Így folytatja tovább, még versben is. Náni nem érti, végre mégunja s nem vesztegeti illy ostoba emberrel az időt. László felpattan, s mivel ura, ha haragszik, azt mondja: fidon? ő is fidonjának mondja Nánit s elrohan.

Okos jó karonfogva Juliával s így udvarol: „Szűm salapolva mereng e' boldog napságba, hogy becs lényét most már csak magára üdvelhetem.“ — *Salapolva* = öröm telve (A Mondolatban salápolni = örvendeni, tapsolni.)

Julia kérdésére, hogy „mi szép hírek folynak a' városban?“ így felel: „A' toborzok nagy vigadalommal folyam, az ugrányok, öröm üdlések teljébe felváltva lejtgetnek, de egy hunyával hangza nállunk a' nagy hiadalom, hogy báj személyét oly hirtlen elvoná, ha nem csal emlékem, már két tánc mulatványt megsutíta.“

Toborzok = farsangi táncok (A Mondolatban: Toborzon = szökdétselve, ugrándoza); — ugrány = tánc; — *egy hunyával* = egy értelemmel; — hiadalom = hír.

Igy folytatódik ez még egy-két lapon. Lajos kérdésére, hogy miféle nyelv az, melyet „nagy fáradtsággal és szinte izzadva beszél“, így felel a nyelvprity: „Fentebb ihletű hon nyelv, melyt jelenkori tudásink, tudmányik után alktanak.“ Lajos erre nagy elismeréssel nyilatkozik a nyelv pallérozásáról s azokról, akik azt a Haza 's Nemzet eránt égő buzgó szeretetből kezdtették, de most — mivé akarják tenni a nyelvet a firkászok mive-lés, szóróvidítés, szépítés, bővítés örve alatt? Csak az idegentől kölcsönzött szókra kellene magyart kitalálnunk, de itt is vigyázóknak kell lennünk, hogy az új szó gyökeres etymológiából eredjen, azonban rendszeren ott fúrják-faragják a nyelvet, ahol nem kellene. Régibb koszorús íróink megmutatták mint lehet szépen és velősen, vagy akár fellengősen írni magyarul, nem használtak czikornyás és nyelv-fitzamitó idegen szókat a jó magyar kifejezések helyett, mint most hogy ilyen erőszakkal kigondolt szókból egész új nyelvet akarnak teremteni, mondja Lajos. Tölgvári nagy örömmel hallja ezt, egyszerre egészen új fényben látja Lajost, kinek azonban Okos így felel: „Gúnylat csak merény gúnylat 's fájdalom, hogy sok pogonya lelkűk igazink nagy szent iparját így elterelni szeretgetik. — Hát más kül nemzetek nem orvtak-e kölcsönbe mástól, hogy nyelvezetek hon sztiljek szépebb magasbb leendjen.“ Igaz, mondja Lajos, hogy a deák nyelv a görögtől kölcsönzött, de ezek testvér nyelvek, de „a' mi napkeleti magyar nyelvünk egy európaival sincs semmi egybeköttetésbe“, nem is lehet ezeknek kaptájára húzni, mint sok németből magyarra tett fordítás akarná. — Okos azonban szidja magában az „illy korácsú ifjoncz zsinár pogonya lelkét“, bizik benne, hogy a jövő majd igazolja, a nyelvezet tárgyában jó ind vala-e tudáuk útja. De Julia úgy sem szereti őt, módtalan keservében

haza szándékozik s hívja Lót: „Czombolj a' Motyó peszmeget rakd fel, gyors menellel el innen!” mert hát „őné a' vad angyalné tsak nyugalm orv, csend jargalló, — mely nagy kopja gyakást ada szűjének; most még is hölködik hajlandja elfogadalmára — Réti Lajos a' Pogonya gyerkőtz gedéli őt — Ah! Ah!”

Motyó peszmege = poggyász, bagazsia; — *kópja gyakás* = lándzsaszúrás; — *hölködni* = vissza vonúlni (hölyköltetni = visszavonúlni Tjsz.).

László is elpanaszolja, hogy őt meg a nőstényinas = szobaleány ütötte nyakon. Okos pedig így könyörög: „Lóm! kedves Lóm! jöjj szalintva czombolj, ügsiss, vigy haza, fuss gyógyböltba hívj gyógyászt, — menj szerátshoz, mert halál haráttsa lesz Urad.”

Ügsiss = ügess, siess? — *gyógybolt* = patika; — *gyógyász* = orvos; — *szeráts* = patikárius (a Mondolatban is).

Okos elmegy, László pedig azon elmélkedik, hogy tán inkább Bolond Lőrincnek kellene hívni az urát, hiszen még eddig mindenütt kineveték (El.)

Tölgyvári megtudta, hogy Lajos és Julia szeretik egymást, nincs is kifogása a házasság ellen, bár Lajos szegény ifjú, de Okossal való vetelkedése megmutatta, hogy mily valódi tud gondolkodni. Összeteszi a két szerelmes kezét s egészen Kisfaludy Károly apáinak szellemében buzdítja őket, hogy a haza és nemzeti nyelv javára törekedjenek.

Ime ez M. K. darabja, mely határozott vonásokkal állítja elének a nyelvpritynek és hóbortos szolgájának, meg Tölgyvárinak, a vendégszerető nemesnek, a pajkos Juliának s a derék Lajosnak alakját, s amely jóiú s nem alantjáró komikumával kifigurázza a nyelvújítást. Természetes, hogy rettenetes túlzással él a szerző, ezt az idézetek is mutatják. A rövidítést, mely a nyelvújítás egyik főelve volt, úgy gúnyolja ki, hogy összerántja a szókat: hasztlan, büjtgató, fájdalom; vagy a végét vágja le: ind, tus, seb, rég, sűr, csillap, pír, dics, becs, báj = piros, dicső, becses, bájos. Csúfondárosan megnyújtja a szókat sokszor: csapodalom, hiadalom, hirmány, napság, mulatvány, szándék-mány, gunylat stb., az igéknél: sejtget, szeretget, lejtget. Az ong-öng-eng végződés minduntalan előfordul: butong, töröng, liheng stb. stb. E mellett üdvelleni, szörnyelleni, üstöllen fordul elő. Meglévő szók helyett újakat talál ki M. K.: irrongy, irtoll, darabcs. Sok tájszót alkalmaz gúnyosan pl. üstöllést stb. Régi szók: szű, megelmélni, megtökélni, szepeelkedni. De érthetetlenek ezek: harpolni, gyógytervet, hasszorkoros. A nyelvújítás túlzása volt az is, hogy a személyes névmás 3. személyén a nemeket is meg akarták különböztetni, ezt gúnyolja ki a szerző az „őné, angyalné, szűzné, bájloné” szavakkal.¹

Elismerhetjük, hogy M. K. egészen szellemes kis művet alkotott s jártas volt a szindarab felépítésében. Kíváncsiságunk most azt szeretné kideríteni: vajjon ki rejtőzködik e két betű mögött? Petrik Bibliographiája elárulja, hogy Megyeri Károly, a híres színész írta e kis darabot. Szinnyei: Magyar Írók élete és munkáiból pedig arról értesülünk, hogy elő is adták

¹ A szójegyzékekből még megemlítem ezeket: *jargallani* rabolni (vö. NySz.); *szútyolni*, nyomorgatni (vö. MTsz.); *eldobbanni*, megijedni; *hederegni*: imide-amoda hajladozni; *pogonya*: törpe; *tervelni*: kritizálni.

Vácon 1833. jun. 16-án. Ponori Thewrewk József is kinyomatta: Beretvál-kozó-tükkör c. munkájában, Pozsonyban 1833. a szerző nevével. Ha tudjuk, hogy Megyeri Károly írta e kis munkát, nem vesszük oly komolyan szatiráját a nyelvújításra, ő valószínűleg nem volt annak ellensége; élénk érzéke a komikum iránt vezette őt, amikor Okosnak és nevetséges szolgáljának alakját megrajzolta, felhasználva beszédükben a vándorlásaiban hallott tájszókat s a Mondolat nyomán indulva a rendes beszéd kiforgatásának csúfolásában. Polemikus, vagy épen személyeskedő színezete nincs a darabnak, nem is lehet, mert hiszen a nagy nyelvújítási vita befejezése után keletkezett. Figyelmünkre azonban bátran számot tarthat e kis munka, mint annak a nagy mozgalomnak utolsó hangja s mint Megyeri Károly alkotása.

BITZÓ SAROLTA.

ADATOK IRODALMI NYELVÜNK SZÓTÁRÁHOZ.

I.

- áldozókészség*: ... derékségben, buzgóságban, bátorságban és áldozókészségben senki meg nem előzhette. Esti Ujs. 1907. aug. 1.
- antúl*: A tanár zavartan mondotta: „annál rosszabb, antúl rosszabb rá nézve!” Krúdy Gyula, Uj Idők 13: 405.
- bebugyálni*: Ingvalla alá nyult a keszkenőért, amibe a bugyellárist szokás bebugyálni. Szemere György, Tolnai Világl. 7: 31.
- csapni valóan*: ... hogy egy csapni valóan rossz ruhát adjak elő a színházamban, arra nem vállalkozom. Szini Gyula, Az Ujság 1907. 8. 6.
- dagasz*: Ha elvette is a gazdag kupectól a dagasz bugyellárist, de nem nyult volna a szegény zsellér garasához. Borssz. J. 1907. 4. 21.
- eltározás*: ... gondoskodunk, hogy a hal szállítása és eltározása az egészségtan követelményeinek minden tekintetben szigoruan megfeleljen. Term. tud. Közl. 37: 637.
- észbekap*: Mielőtt még az emberek észbekapnának, feltűnik egy csomó szuronyos csendőr. A Nap 1907. 7. 30.
- fölttes*: Bóven értesültünk a fiáncélet apró érdekességeiről és az irthoki fölttesek gazemberségeiről. Gárdonyi, Uj Idők 13: 399.
- gavallérhittel*: Gavallérhittel van mindenütt a világon. Esti Ujs. 1907. 8. 28. vezércikk.
- gyarlandóság*: Hogy olyan sokan adják magukat a szélhámosásra, az nem csupán a velünk született gyarlandóságnak, lustaságnak és léhaságnak a jele, hanem ... Esti Ujs. 1907. 8. 31.
- hozzávetőlegesen*: Amit ezenkívül áldozatra is kiadunk, még hozzávetőlegesen sem lehet kiszámítani. Esti Ujs. 1907. 8. 13.
- jelenvolt*: A szegedi szoborleplezés jelenvoltjainak névsorában a magyar kormány e legfőbb reprezentálójának nevét hiába keressük. Az Ujs. 1907. 10. 1.
- kéjelmesen*: nemsokára már kéjelmesen sürcsölgette a kávéját. Az Ujs. 1907. 9. 19.
- könyörvetes*: Jaj, gazdám, de könyörvetes jószág lesz ez a duda. Szemere György, Tolnai Világl. 7. 31.
- megpiszult*: Te, vajjon mitül piszult meg ez a Kis Palkó? Borssz. J. 1907. 4. 21.
- mekkoraságu*: Vajjon van-e csak-

ugyan köze a publikumnak ahhoz a tömérdek mekkoraságu kulturális mozgalomhoz . . . Az Ujs. 1907. 10. 1. Márkus László.

mindentakarás: Ez a hetyke, fiús, elbizakodott mindentakarás, ez a fiataltság . . . nekünk sokkal életetőbb és kedvesebb elementum. U. o.

nekibodorodik: Az asszony, hogy kétségbe vonták szava hitelét, egyszerűbben nekibodorodott a nyelvelesnek. Szemere György, Tolnai Világl. 7: 31.

névest: Azon évben éppen szabad napjára esett a névest. Gárdonyi, Uj Idők 13: 398.

óvatlan: Sokkal óvatlanabb, mint odahaza, ahol tudja, hogy mennyi huncutság veszi körül. Tolnai Világl. 7: 13.

összemelegszik: A fejét eleinte méltóságosan forgatta ő is. Később aztán, hogy összemelegedett a társasággal, a nyaka is mozgékonyabbá vált. Gárdonyi, Uj Idők 13: 398.

pelécske: Az Eszterkét ne vigyük tán, — aggódott az édesanyja —

szegény pelécske megvész ebben a nagy hidegben. U. o.

semminő: Ez az ajándék semminő összefüggésben nem áll a kölcsönnel. Esti Ujs. 1907. 8. 21. — A gyanura semminő ok sincs. U. o.

sokatmondó: Tom úr sokatmondó arckifejezések között olvasta a nyomda számára vitt kéziratot. Uj Idők 13: 27. Krúdy Gyula.

szaporulat: A Széchenyi-könyvtár már annyira szűk, hogy ma-holnap teljesen lehetetlen lesz elhelyezni helyiségeiben a napról-napra növekedő szaporulatot. Az Ujs. 1907. 8. 30.

tekereg: A fináncné rikített, az irnokné visított, az irnok az asztalt verve hahótázott, Cili tekergett kacagtában s nekem még a könnyeim is dőltek a szememből. Gárdonyi, Uj Idők 13: 399.

tudattalan: Arra kell törekedni gyakran, hogy a tudattalan akaratot tudatossá változtassuk. Magy. Paedag. 15. 9: 577.

PROHÁSZKA JÁNOS.

II.

csavaros: De nyomtatnak itt egy csavaros erkölcsü lapocskát . . . Bud. Napló. 907, 44. sz.

csupál: . . . vagy a haját csupálják ki tövestül. Bud. Napló 907. 44. sz.

virnyáncol: Csóka az ő kappan-hangján virnyáncolt egyet-egyet. Bud. Napló. 907. 107. sz.

altános: . . . Marci pedig a Kabósék zsendelytetős, ereszes, altános udvarháza előtt megállott . . . A Kor 907. 72. 1.

búcsálódik: Eleget búcsálódott az apa, eleget sajnálta a hüvelyk ujját . . . lassankint mégis belé kellett abba a gondolatba törődnie, hogy a gyerekből nem lesz fazekas. A Kor 907. 4. sz.

ribanc: Csak az én becsületes nevemre volt szükséged a cédasághoz, te te ribanc. Hét 907. 116.

jégzaj: A lezajlott évszázadokban különböző népek és nemzetek fiai jártak odafönn, a hóval, jéggel borított magas Éjszakon: a jégzaj irdatlan birodalmában. P. Hirl. 907. 58. sz.

hijasan: Deli Emma Elwstedné gyötördését izgalomhijasan ábrázolta. P. Napló 907. 62. sz. (Más szóval kapcsolatban is.)

tavaszol: A feleségem azonban Abbaziában van és tavaszol. U. o.
gyászhuszár: A négyfogatú gyászkocsi oldalán gyászhuszárok lépkedtek lobogó fákllyakkal. U. o.

lassadán: A vetések képe is megváltozott lassadán. Nagy E.: Egy napos özvegy. 3. Bp. 907. Ker. Közl. kiadása.

tacskol: A kis mokánylovak jókedvűen tacskoltak a vizes országúton. U. o. 25.

buglyos: A buglyos tetejű kunyhók . . . U. o. 26.

zürös: . . . és önkénytelenül ég felé emelte karjait, miútha csak e karoktól várná a zürös crök együttműködését. U. o. 51.

sőtétlátó: Bárha nagyon sokat szenvedtem és sőtétlátóvá tett az élet . . . U. o. 103.

náskál: Menjünk a gyerekek után náskálni. (El Vajdánéval a buffetbe) Kabos: Por 82, Bp. 907. Ker. Közl. kiadása.

brümment: Az Andris még egyet Brümmentett, azután a könyein át a Micóra mosolygott. Gárdonyi: Az én falum II. 65.

kidöndül: A Juli is felöltözött már ekkor. Nagy cifrán, pántlikásan, rózsásan döndült ki a szobából és hegyesen lépegetett el a templom felé. U. o. 66.

merkel: Ahogy ott visított és merkelt az én Andris barátom, mély részvétellel szemléitem őt a kerítésen át. U. o. 63.

zsebeg: A pirókok zsebegő-sipoló szólama idáig hallik a tó széléről. . . Bárs: Kir. tigr. 54.

csellen: A porondos útra csellen az őz és onnan nézi . . . U. o.

KLANICZAY SÁNDOR.

IRODALOM.

A Vitkovics-kódex.

Német Gábor. A Vitkovics-kódex nyelvjárása. Budapest. Athenaeum. 1907. 20 l.

Ez a kis füzet már tárgya miatt is megérdemli figyelmünket. Amióta Balassa *Codexeink és a nyelvjárások* című értekezésében (Hunfalvy-Album, 1891.) utalt a kódexek fontosságára nyelvjárástanulmányi szempontból s arra, hogy kódexeink voltaképpen a legrégebb nyelvjárási szövegeinket tartalmazták, hálás tárgynak kínálkozott, különösen vizsgázók számára, tanulmány tárgyává tenni egy-egy kódexet s nyelvi sajátosságai alapján adatokat gyűjteni keletkezése történelméhez, de meg nyelvjárásaink régebbi állapotaihoz is. Fájdalom, csak kevesen választották eddig e tárgyat, pedig, maholnap azt kell mondanunk, üdvösebb volna e tárgykörre is gondolni, mint minduntalan már megírt nyelvjárásokat újra, — rosszabbul — jellemezni. Jó nyelvjárástanulmányokra még soká szükségünk lesz. De a kezdő jobban teszi, ha feladatát szűkebb körre szorítja s egy kis részletkérdést alaposan elintézi.

Hogy ez a tétel mennyire igaz, azt mi sem bizonyítja jobban, mint e füzet szerzőjének esete, aki nem vette észre, hogy tárgyát voltaképpen már feldolgozta Szakács Béla: A Vitkovics-codex nyelvi sajátosságai, Győr, 1898. c. értekezésében. Szakács többet markolt, ő a kódex összes nyelvi sajátosságait akarta megírni első munkájában, Német voltaképpen a legfontosabb kérdésre akar csak felelni: mely nyelvjárás tükröződik e kódexben? Szakács azt mondja: „Az ő-zés, amely sok kódexünkben járatos, itt nem következetes, mivel több esetben alkalmazza az e-t, mint az ő-t.” (id. m. 16. l.). Német szerint: „Az író mindössze néhány helyen ír ő-t ott, ahol az ész nyelvjárások

é-t ejtenek.* (5. 1.). Pedig Német több özö alakot szedett össze, mint Szakács (vö. az idézett helyeket.). De Német állandóan megfigyeli a többi kódexeket is és tudja, hogy elvéve, ilyen mennyiségben csaknem minden kódexünkben található özö alakok.

Értekezésének eredménye az, hogy a Vitkovics-kódex nyelve legnagyobb-részt nyugati dunántúli sajtóságokat mutat. Erre már Balassa is utalt, Német csak e kész eredményt, mely Balassánál néhány adatra támaszkodott, a W.-kódex egész anyagával bebizonyítja. E kódex nyelvének fő sajátosságai ugyanis: 1. az ész; az *ly* hang pontos jelölése; az *ly* itt a palóc nyelvjárásokban ma is járatos palatális hangot jelölte; 3. a főnévi igenév orrhangja mindig *ny*; 4. az *ít* műveltető képző e nyelvemlékben — *ihit* — alakban látható, tehát *i*-je hosszú volt (N. azt hiszi, hogy a dunántúli nyelvjárások rövid *i*-je az *it* képzőben újabb fejlődés); 5. a labiális illeszkedés (*elöttö, böytölnö* stb.).

A rövid értekezés önálló részül csak a nyelvstatistikai adatok csoportosítása tekinthető (*özö* adatok aránya az észköhöz; az *l* jelölések, az *ö*-s alakok pontosan megszámlálva stb.). Egyébként adatai csak régi állításokat igazolnak, bőven ismerteti Balassa közismert eredményeit (A magyar nyelvjárások osztályozása stb. és A magyar nyelvj. keletk.) Ezeket mindenkinek el kell olvasnia, ki nyelvjárási tanulmányokkal foglalkozik, de ma már annyira magokra öltötték a nélkülözhetetlen segéd munkák jellegét, hogy tartalmuk bő kivonatolása, ismertetése, ha belőlük indulunk ki, felesleges munka.

RUBINYI MÓZES.

NYELVMŰVELÉS.

Néhány szó két igealakról. Az új káplán (ha jól emlékszem, szabolcsi származású magyar ember) predikált a tarnaleleszi templomban. A beszéde inkább irodalmi színvonalú szónoklat volt, mint a jámbor palócok egyszerűségéhez mért falusi predikáció.

Az istentisztelet után hozzám sompolyog egyik értelmes palóc s így kezdi a szót:

— Tanító uram, szépen pérégyikál az új káplányókn. Csak az a kár benné, hogy nem tud jaó' magyaró.

— Már hogyne tudna bátyámuram? — válaszolok palócomnak. — Született magyar ember az, akárcsak maga.

— Hát abba is engedelmet, tanító uram, de én meégis úgy gondolom a magam paraszt eszével, hogy akki arraó, amit más csiná', úgy beszé', mintha maga csináná: annak hibázik a magyar szava. — Meg oszt' illyesmit is mondott — jaó eszembe tartottam — hogy: *elhinnök, kiigazítanók*. No illyet meég a nagyapám sē hallott soha!

Az öreg hosszas, de elég értelmes magyarázatából aztán megértettem, hogy az ikes igék föliétes módú egyes 3. személye (*ennék, innék*) s általában az igék feltételes módú tárgyias ragozása többes 1. személye (*meg-tennök, meginnök* stb. alakja) motozkál a fejében.

Ez az eset valamikor a nyolcvanas évek elején történt. Azóta sok-

szor elgondolkoztam az öreg Kovách Jóska okoskodásán, és odalyukadtam, hogy talán neki van igazsága.

Ismerem az ország valamennyi magyar vidékének a nyelvjárását. És a nép ajkáról a fent érintett igealakokat sohse hallottam. A nép így beszél: Én is *ennék*, ha vóna mit. Vagy: Őkemi (őkelme) is *inna*, ha vóna mire. Vagy: Megszőnének a virágos kenderet. Megírnánk a levelet. stb.

Egyik legmagyarabb élő írónk, Gárdonyi Géza, az ősi forrás tövén, a nép nyelvéből meríti remek magyar stílusának törvényeit. Ő céltudatosan kerüli azokat a kétes értékű igealakokat.

Én nem vagyok nyelvész, csak egyszerű néptanító meg olyan ismeretlen nevű poéta. Azért bátorodom felvetni ezt a kérdést, hogy hazánk magyar nyelvtudásai gondolkodjanak rajta, s ha szándékom elfogadható: szabadítsák meg irodalmi nyelvünket ezektől a népünk előtt idegen igealakoktól.

Hogy óhajtásom nem egészen jogosulatlan, az életből merített tapasztalattal bizonyítom:

Az iskolákban, különösen a középiskolákban erősen tanítják a nyelvtant s benne az igeragozást is. A tanulóktól megkövetelik, hogy dolgozataikban az említett igealakokat használják. És az életben mit tapasztalunk? Azt, hogy a középiskolai diák (a budapesti születésűekről nem szólok) mindig így beszél: Megtanulnánk a feladatot. Megennénk a kenyeret stb.

Az élőbeszédben legfeljebb a tanárok, meg a tanult emberek közül olyan egynehány használhatja azokat, aki nyelvi választékosságát, tanultságát ezáltal is csillogtatni akarja.

Könnyen meglehet, hogy felszólalásom miatt az lesz a sorsom, ami a politizáló csizmadiáié: a kaptafához utasítanak . . .

Nem tehetek róla. A szándékom nemes, mert a célom az, hogy olvasni kezdő magyar népünket a magyar írással minél jobban megbarátkoztassuk.

BORSODI LÁSZLÓ.

Valami harminc. Egy nem rég elhunyt nyelvművelőnk azt állította valahol, hogy németes ez a kifejezés: „Szép kertek környékezik Algeriának egyik városát, melyekben *valami* 60,000 pálmafa díszlik.” Azt mondta: „Ez a német *etwa*. Magyarul: *vagy, körülbelül, mintegy*.” — Igaz, hogy hasonlít valamennyire a német kifejezéshez, de azért szó sincs róla, hogy ez a *valami* magyartalan volna. Kimutathatjuk, hogy már a 16. század óta használatban van, a fél ország él vele, és legjobb íróinknál is előkerül: ennyi csak elég arra, hogy minden gyanusítástól ment lehessen. Egy 1561-i levélben olvasuk: „Gellért . . . azt mondja, hogy valami négyszáz forint ára posztóra vagyon szüksége, . . . te kegyelmed adjon Srangy Jánosnak 400 forint ára posztót, és ő Gellértnak adja” (RMNy. 36:39). Egy 18. századi erdélyi írótól, Rettegi György emlékirataiból, idézi a NySz.: „Teremtettével ugyan életemben sem szitkozódtam valami tíz vagy tizenkettőnél többet.” Ugyancsak Retteginél többször is előfordul, pl. (Abafi Hazánk c. folyóiratában 1:285): „Annak felette a muszka is segítséget, valami hatvanezerből állót . . . küldött.” (Vö. még: „Egy öltöző köntössel és *valamely* tallér pénzzel is megajándékozván expedáltam.” Mon. Hist. Írók 15:292.). A MTsz. idézi a

dunántúli, mátyusföldi és palóc nyelvjárásokból; de azonfölül csongrádmegyei népdalban is olvassuk: Szerettelek egy ideig, valami fél esztendeig (Arany-Gy. Népk. Gy. 2:122.). Írók közül pedig a többi közt Petőfinél, Aranynál és Jókainál: Lehetett valami két mérföldre tőle (Pet. János v. XX.). „Sándor 10-ike *táján* távozott el Debrecenből . . . Egressyék *valami* 18-án értek oda“ (Arany J., Arany és Pet. lev. 188.). Még valami egy hétig maradunk (Arany életéből, kiadta Ercsey, 102.). Egy húzással néha valami háromszáz mázsa halat rántanak ki (Jókai: Magyar föld 101.). Ez valami tízszer, tizenkétszer ismétlődött így (Jók. Tengerszemű hölgy 2: 92.).

KOVÁCS MÁRTON.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Korcovát, korcovat, korcovágy, korszovát, korcovány, korcován stb.

Ennek a különös hangzású szónak a jelentését alig lehet megállapítani az eddig összeállított adatokból; Takáts Sándor is csak tagadó eredményre jutott, hogy t. i. nem kötényt jelent, mint régi szótáraink állítják, de hogy hát voltaképen mi az a korcovát, ő se mondta meg (l. Századok 40:205, 1906). Talán itt is a nyelvészet segédeszközeivel boldogulhatunk. Valószínűnek tartom, hogy ez a *korcovát* német jövevényszó, ebből: *das kurze wât*, a kurta ruha. Teljesen így nem tudom ugyan sehonnan idézni ezt a német kifejezést, ámde a *wât* szó (Zeug, Kleid, Gewand Sanders¹) régente egészen közönséges volt s nyelvjárásokban most is megvan, azonfölül Sanders szótárában ilyen idézetet találok: „Männer in leichtester Kleidung wir nennen das wöhl *in kurzem Zeuge*, — eigentlich ohne den *das kurze Zeug* bedeckenden langen Rock, in Hemdsärmeln etc.“ (a *Kurz* cikk végén). Ebből s a magyar adatok összevetéséből azt következtetem már most, hogy a *korcovát* övíg érő rövid kabát, derék, zubbony-féle volt (vö. Egy zöld bársony korczouany veres ujjal, OklSz.), az amit a németek *wams*-nak, a franciák *pourpoint*-nak neveztek. Pesti G. Nomenclaturája csakugyan helyesen *wams*-nak fordítja (l. NySz.), a Schlägli és Besztercei szójegyzék szerint is ‚bambusium‘, ez pedig azonos a német *wams*, ófr. *wambais* szóval. A SchlSz-ben így van: „bambusium *doman* [dolmány] *corzouag*.“ Megerősíti nézetemet Murmellius szójegyzéke, mely a ruhák fölsorolásában azt mondja: „Tunica *köntös*. — Tunica *alaris bogaig valo ruha*. — Tunica *pectoralis korsouagy*“ [így]. Tehát a korszovágy itt a bokáig való ruhával ellentétben derékra való öltözéket jelöl. Ennek úgy l. csak ügyetlen kifejezése a MA. latin fordítása (semicinctium, succinctorium, PP-nál az utóbbi helyett is semicinctorium) s e latinak szolgálai fordítása a PPB. németje (Fürschurz, Schurzband, az 1801-i Eder-féle kiadásban: Schürze.) — Az említett szójelentés valamennyi eddig ismert idézetre talál: „Az szoknyának korcovadja“ (NySz) a szoknyához tartozó derék. „Menyasszony[i] korcoványos szoknya“ (OklSz) szoknya hozzávaló derékkel. Vö. még: „Egy *korczvan väll* kamukából való“ (OklSz). —

¹ Ugyanez a szó lappang a *vacak* szó előrészében, l. Nyr. 30: 471. és vö. a NySz-ban: *iszák*: *waysack* Nomencl. 1629. *wadsack* PPB.

U. i. Ez a magyarázat már meg volt írva, mikor végre Takáts Sándor a Századokban csakugyan olyan oklevélbeli adatokat közölt (1677-ből), melyekből jobban kiviláglik e régi szónak jelentése, s adatai teljesen egybevágnek az én magyarázatommal: „*humera le ex anglico panno vulgo korcovan; pectorale rubrum nigro serico et argenteo spago vulgo korcovan; humerale rubrum seu korcovan; humerale vulgo korcovan.*” — Megjegyzem még, hogy CzF. szótára a *korcovátot* a kerítést jelentő *korcolat* változatának tartotta; továbbá, hogy a francia *corset* (mellfűző) és *corselet* (könnyű vért) szóra is lehetne gondolni, de ezek hangzás és jelentés dolgában kevésbé felelnének meg, mint az említettem német kifejezés.

SIMONYI ZSIGMOND.

A Mondolat csirája. Régebben azt sem tudták, hogy ki írta a Mondolatot; később az irodalomtörténet kiderítette, hogy a tulajdonképeni Mondolat Szentgyörgyi József doktortól, Kazinczy egyik legjobb barátjától eredt, sőt Balassa József azt is megállapította, hogy e „*juchsból*” írott művecske már készen lehetett kinyomatása vagyis 1813. előtt öt-hat évvel. Most én azt szeretném bizonyítani, hogy a Mondolat ötlete még előbb megfogamzott Szentgyörgyi agyában, hogy Szentgyörgyinek egy 1804. febr. 21-én kelt levelében megtalálható a Mondolat csirája. Dr. Szentgyörgyi igazán testi-lelki jóbarátja volt Kazinczynak; míg Kazinczy Debrecen közelében, Érsemjénben lakott, de még azontúl is ő volt a magyar irodalmi reformátornak testi bajaiban orvosa, lelki szenvedéseiben vigasztalója, irodalmi és nyelvi törekvéseiben tanácsadója, hol buzdítója, hol mérséklője. — Főképp nyelvújító lázát igyekezett csillapítani és a hévtől elragadott Kazinczyt egyszer komoly érvekkel figyelmezteti, másszor tréfás csipkedésekkel inti a grammatika törvényeire, a közszokás követelményeire, szóval a konzervatív felfogás szempontjaira. — Sokat vitatkoznak, ritkán egyeznek egymással a helyesírás, az új szavak, az egész nyelvújítás kérdésében, de bármennyit vitáznak, bármennyire eltér is véleményök, barátságuk rendíthetetlen marad. — Jóakarát sugallta tehát azt az említett levelet is, amelynek első fele szemenszedett germánizmusokat hord össze, éppen úgy mint a későbbi Mondolat, csak hogy ez utóbbiban az idegenszerűségeket felülmúlják az egymásra halmozott szörnyalkotású új szavak. —

Dr. Szentgyörgyit a „*barátné*”, a „*példány*” és Kazinczynak még néhány, kedvvel terjesztett új szava és fordulata ösztönözte, hogy ezt a tréfát, ezt a „*juchs*”-ot elkövesse; Kazinczy éppenséggel nem haragudott érte és bár a *példány*-tól s a *barátné*-tól nem tágit, mégis megígéri, hogy: *nyomtatás alá készített írásaimat még egyszer megtekintem s valahol lehet törölök.* Most pedig hadd álljon itt a szóban forgó kísérlet, amelytől a Mondolat ismerői bizonyosan nem fogják megtagadni a Mondolattal való rokonságot. —

„Leg betsülhetőbb Barátom!”

Egyenetlenül betsülnél engemet, ha magadnak bé hagynád esni, hogy én olly egyrántú vagyok; hogy én a Magyar írás-állítók között, kik között te igen feleső elővonódást fejezel meg, egy tündöklő mángorlót kívánnék

¹ Lásd Kazinczy F. levelezése. A III. k. 647. 653. 656. 657. számú levelei.

játszani, azzal sem fogsz meg adósítani, hogy az felyülhajtás, vagy betétel volna, hogy én az én gyakori előállításaimmal, olly ráhalgatatlanul a' füleidbe fekszem; az is érti magától, és én is felyül vagyok róla mutatva, hogy ha én veled a' Magyarságra nézve felvenni alól állanék, bizonyosan a rövidebbet fognám húzni: hanem mind az csak onnan írja ősi ugrását, hogy valamint egyebekben a' Te hozzáesésdre kevély vagyok, úgy ezen vissza nézésben kívántam az én nem elibe kapható eredeti részemet kiadni; s' mivel negyedik módbeli sajátom nyelvemért a' legkülsőbbet merni, kedvesen veszem, ha nekem e' felett kijövetelt adsz, tett-e' reád valami benyomást ezen alávételem, vagy nem?

Sed tamen amoto tractemus seria ludo!*

KARDOS ALBERT.

Mankóczy István viselt dolgai. Ezt a néhány lapra terjedő kézirati maradványt, mint „félbemaradt pikaróregény-töredéket” a Radvánszky-család zólyomradványi levéltárában őrzött XVII. századi másolatból irodalomtörténeti bevezetéssel s egy lap hasonmásával Dézsi Lajos adta ki újabban 1905-ben a tőle szerkesztett „Magyar Irodalomtörténeti Értekezések” c. gyűjteménynek 4. számaként. Először fölfedezője, Deák Farkas tette volt közzé a Nemzeti Hírlap 1875-iki évfolyamának 166. (június 17-iki) számában. A tartalmánál és népies nyelvénél fogva egyaránt érdekes emlék Dézsi szerint a XVI. század második felében készülhetett. A kiadó előbb a kézirat betűszerinti szövegét közli s aztán átírja „eredeti kiejtés szerint” mai helyesírással. Az átírás, illetőleg a kézirat eredeti kiejtésének megállapítása egészben véve helyes, csupán a következőkre vannak észrevételeim.

A kézirat 167. és 168. lapjának *irnya* alakja *irnia*-nak olvasandó és nem *irnya*-nak. Az *ny*-es olvasás helytelenségét már a Gyöngyösi Szótár-töredék bírálatában kifejtettem volt (Nyr. 28:263—264); a most tárgyalt nyelvemlékre vonatkozólag csak azt kell az *irnya* ejtés ellen fölhoznom, hogy ennek a kéziratnak a helyesírásában is jelent az *y* egyszerű *i* hangot is, pl. *eletýt* életit (167. l.), *lenný* lenni (168. l.), *ký zaggatia* kiszagatja (171. l.) stb.

A kézirat 167. lapján a *Zenthbenek* helynév nézetem szerint egyszerű tollhiba, s nem valószínű, hogy *Szent Benek*-nek ejtették volna, amint a kiadó átírja, annyival kevésbé, mert pár sorral alább már a kéziratban is ez van: *Szent Benedeken*. Régi oklevélben találkozunk ugyan *Benk* személynévvel (l. OklSz.), de ennek a *Benedek*-kel való összefüggése nagyon kétséges s a *Szent-Benedek* helynév tudtommal nem fordul elő rövidült *Szent-Benek*-féle alakkal.

A 168. l. *cufzogokhoz* szintén csak tollhiba lehet *cufzagokhoz* helyett, tehát egyszerűen így lett volna átírandó: *csútságokhoz*. Ugyanazon lapon az *ismerkedék* átírás nyilván csak sajtóhiba, mert az eredeti helyet kétségtelesen *esmerkedék*-nek kell olvasnunk; a *Czech orzagot* pedig minden valószínűség szerint a XVI. században is *Csehország*-nak ejtették s nem *Cechország*-nak (vö. OklSz., *cseh* a.).

A 169. l. s alább is előforduló *sido* szónak a régiségben is *zsido* volt az ejtése (vö. Miklosich: Slav. elem.), a *zs* hangot azonban a régiek közönségesen *s*-sel írták. Ugyane lapon *wendeghy uala ötet* csak tollhiba lehet,

tehát egyszerűen így lett volna átírandó: *vendégli uala*. Ugyanitt pár szóval tovább „ittigen *kedest* kerdi tőle” így olvasandó: ittígyen *kérdést* kérdi tőle. (A kiadó meghagyja betűszerint a tollhibás *kedest* alakot.)¹ Ugyanílyen hibája az eredetinek a *kuluafy*, amelynek régi ejtése csak *kurvafi* lehetett. (Vö. a követk. lapon: *kuruat* s a 171. l.: *Kuruafy*.) Bátran átírhatta volna a kiadó a helyes *megijjdedvén*-nel a kéziratnak *megh induen* szavát is, amelyről a lap alatt maga is azt jegyzi meg: „Talán tollhiba *iedvén*, *ijdedvén* helyett.”

A 170. l. *megh alkuivan* alakja szintén csak tollhiba lehet, még pedig ennek az a közönséges, rajtunk is megeső fajtája, hogy a már leírt szótagnak valamely betűjét (ez esetben az *l*-et) sebtében a következő szótagba is becsúsztatjuk. Tehát ezt is egyszerűen *megalkuván*-nak kellett volna átírni. Ugyanezen lapon az *Eólinw*-nek egyszerűen *ólnük* a régi ejtése, s nincs okunk *ólnük* (*ölynük*)-nek olvasni. Ami ragos alakjának ejtését illeti (*-nük*, e h. *-nök*), ezzel elég gyakran találkozunk a XVI. és XVII. században (l. TMNy. 613.). Ugyane lapon *városka* h. *váraska* olvasandó.

A kézirat 170. és 172. lapjának *fel ugrodek* szavát a kiadó hosszú *ó*-val *felugrodék*-nak olvassa. Ezt nem helyeselhetjük, mert a visszaható *-ód* képzőre az amúgy is át nem ható *ugr-ik* igében alig lehetne szükség. A helyes régi ejtés minden bizonnyal: *ugrodék* (*ugr-od-ik*), s ebben a *-d* ugyanaz a gyakorító képző, amely a szónak közönségesebb *ugor-d-ik* alakjában is megvan (l. NySz. MTsz.). Az *ugr-od-ik* alak e nyelvemléken kívül másutt tudunkkal nem fordul elő.² Egyébként *ugr-ik*: *ugr-od-ik* = *játsz-ik*: *játsz-od-ik*.

A 171. l. a *hinnák* alakot nem ok nélkül írja a kézirat kettős *n*-nel, mert így olvasandó: *hinnák* (< *hivnák*) s nem, amint ma írjuk és ejtjük: *hinák*. (Vö. *vinnáják* azaz *vivnák*, Zvonaricsnál, l. TMNy. 257.)

Még csupán azt jegyzem meg, hogy a 173. l. előforduló *dörceget* (a. m. döcögött) s a 174. l. *beniert* (a. m. bűnéért) valószínűleg szintén csak tollhibák a kéziratban, úgyhogy az előbbit egyszerűen *döcegett*-nek, az utóbbit pedig *büniért* vagy *biniért*-nek kell olvasnunk.

ZOLNAI GYULA.

Érdekes nyelvtani alakok. A föltétes módban a tárgyas *írná* és *írnók* régi nyelvünkben még igen sokszor teljesebb hangalakkal fordul elő: *írnája*, *írnájok* v. *írnájuk* és *írnójok*. Ebből azt lehet következtetni, hogy az elbeszélő mult *irá* és *írók* alakjai valaha szintén így hangzottak: **írája* és *írájok*, *írájuk*, *írójok*. Ámde érdekes, hogy emezek előbb elrövidültek, mint a föltétes alakok. Az egyes számú **írája* egyáltalán nincs még kimutatva nyelvemlékeinkből, a többesszámú teljes alak is igen ritka, eddig csak négy

¹ Csak megemlítjük azt az ötletünket, nem lappanghat-e itt az a különös *hides* szó, amely különben csak az EhrK. *hidesség* szavában fordul elő 'kiváncsiság, tudásvágy' jelentésével (vö. NySz.). Ha a *kedest*-ben *kérdést* látunk, akkor föltűnő mellette a tárgyas igealak.

A szerk.

² Simonyi ugyan „A magyar gyakorító és mozzanatos igék képzése” c. dolgozatában (NyK. XVI. és különnyomatban is) a gyakor. *-d* példái közt az *ugord-* mellett flosvaiból egy *ugrodgyon* alakot is idéz, ez azonban nincs meg az illető helyen, legalább a RMK-ban (a 47. s 48. vszakban *ugordját* és *felugrodék*).

adatot ismertünk (mind a négyet a TMNy. közli 614. l.): *megh fokdossaiok, meg adayok, oztoyok*, mind a három dunántúli levelekből (a negyedik adat kétes). Erdemes lesz tehát megemlíteni, hogy több hasonló alakot találunk most azokban az ugyancsak dunántúli s ugyancsak a 16. század közepéről való levelekben, amelyeket az imént tett közzé Komáromy András a Történelmi Társban (1907): Végre ki jöttek vala, de az völgyből nem *bocsátójok* föl (így, 396. l.). „Nem *tudhatájok*, magyar-e vagy törek. Lóra ülünk, meglátnájok, micsoda féle emberek volnának“ (401.) Az egyik vajda szolgáját utánnok *kildejek*, az veszprimi porkolábot vissza hínája (u. o.) Parantsolt vala kgd, hogy falunként az szegénséget szekerekkel hirdetnéjek és behozatnájok az mivre, kire . . . regestom szerént reá *hirdetőjek*“ (415). — Mindezek tilhanyi és pápai levelekben fordulnak elő, s ez jól talál avval a ténnyel, hogy a nyugati nyelvjárasterületen, nevezetesen Göcsejben a föltétes módnak egyes személyei még ma is teljesebb hangzásuak: *megfőznejje, évennejjék, meghíznaik* stb. — A Komáromy A. közölte levelek sok más tekintetben is teljesen megérdemlik nyelvészeink figyelmét. Kár, hogy a közlő nem tartotta meg jobban az eredeti helyesírást. Különösen a magánhangzókat modernizálta és sok esetben hibásan, pl. *jünő* és *jönő* e h. *jönő* (jöne), *jvő* e h. *jvő* (jöve), *minőmi* e h. *minőmi* (minemű) stb. Továbbá: *Imrehét* 389. e h. *Imrehet, környüben* 393. e h. *környülem*, onnan sem marattam *károssa* 399. e h. *károssa, virradóan* 404 e h. *virradólan? nöstelöm* 419. e h. *nöstetöm?*

KOVÁCS ASZTRIK.

A szocializmus szavai. Az új világnézettel, a szocializmussal új szavak, szólások keletkeztek, a meglévők új értelmi árnyalattal bővültek. Ime egy csomó belőlük: Az uralkodó osztályok tagjai s kész eszközei: a csuhások, feketék, szennyes reverendák, hecckaplánok, a holtkéz: a bőrkabátosok, ezterholdasok, közöttük a zabonbán (Ugron), a fekete gróf (Andrássy); a munkásnyúzó munkáltatók, rabtartók, kutyaszövetség (ennek története van), az uszítók kutyaszövetsége, kik üdvnyalásokkal hizelegnek a nemzetbálványnak (Kossuthnak); a tőkésék, uzsorahósók, profitlovagok, kamatlábfélistenek s végül a hájas nyárspolgárok. Mindezeket nemcsak szóval, de helyesírással is fajmagyar és fajmagyarkodó honffyaknak, hazaffyaknak, honhazaffyaknak kell bélyegezni, mert nemzetiszin maszlaggal elbódítják a kizsákmányolt néposztályokat és ezt a nacionalizmus szent jegyében teszik. Ez az Ázsia szavazócsordájával nem nép-, hanem osztályparlamentet tart, melyben a parlamentarizmus utonállói (a képviselők) zsványbecsülettel, becsületharamiáskodással, bakonyi betyárizmussal, pandurönkénnyel rabszolgatörvényt, kancsukatörvényt, derestörvényt hoznak s megteremtik a bérrabszolgaságot, kozákuralmat számozott és számozatlan kozákokkal (rendőrökkel). Követik ebben a világzsandárt (Németországot), ki magasan tartja a zsandárzászlót. A kitörő harcban nem egy munkást, nem egy kozákot utolér a végzete, ez a munkássors és a kozáksors. Szennylapjaikkal, személtlapjaikkal megrágalmazzzák, profitdühükben, profitéhségükben egész politikájukkal kizsákmányolják, kiszipolyozzzák, kifosztják az öntudatos, osztálytudatos munkásokat, a kerges tenyért, a munkás testvéreket, elvtársakat, a munka rabszolgáit, a munka páriáit, a proletárokat, kiket hazátlan bitangoknak neveztek. Éhbérért, inségbérért dolgoz-

tadják őket. De megnyilvánul a tömegakarát. A munkásság szervezkedik s szakszervezeteket, szakcsoportokat alkot. Ezekben a munkások foglalkozásai önértesebb neveket kapnak, így a cselédeket háztartási munkásnőknek, a pincéreket kávésegédeknek, a tanoncokat ifjúmunkásoknak nevezik. A szervezetek tagjai pártadót fizetnek, hogy sikeresen felvehessék az osztályharcot, az osztályküzdelmet, a bérharcot. Fegyverük a sztrájk, sztrájkolás és az amerikázás (lassan dolgozás). Osztályvakságukban akadnak oly munkások is, kik osztályhelyzetüket, osztályérdekeüket fel nem ismerik s beállnak sztrájk-bontóknak, sztrájktörőknek. A történelmi materializmuson, helyesebben ökonomizmuson épült szocializmust „félreértik azok, kik azt hiszik, hogy csak kenyérállamot óhajt létesíteni, holott mindenkit szellemi javakban is akar részesíteni“.

Nagyvárad.

KARDEVÁN KÁROLY.

Karácsony. Ennek a szónak egész irodalma van, s a szlávisták mind megegyeznek abban, hogy a mi szavunknak eredetije a bolgár *kratsün* (tót *kratsün*, orosz *korotsün*; szláv eredetű az oláh *craciun* is, noha Schuchardt ezt tartja eredetibbnek, l. Nyr. 15. k.). De magának e fontos szláv szónak az eredetét sok találgatás és okoskodás után sem tudták földeríteni; legújában Melich is megvallja: „A szó eredete mind ez ideig nincs tisztázva, s az én fejtegetéseim sem viszik előbbre e fontos szó eredete kérdését“ (Szláv jövevénysz. 2: 311). És mindazok, akik foglalkoztak vele (Miklosich, Budenz, Petruszewicz, Asbóth, Melich), megfélekedtek a derék L e s c h k á r ó l, aki rég eltalálta a szónak helyes és biztos magyarázatát. Ide teszem az egész nevezetes cikket Leschka Istvánnak Budán 1825-ben megjelent *Elenchus vocabulorum Europaeorum cumprimis Slavicorum Magyarici usus* c. könyvéből, ahogy a 111. lapon olvassuk:

„*Karátson, karátson*, festum natale Christi, Weihnachten, factum est ex slav. *Kratsün, Kratsaun*, quod descendit ab adiectivo *krátky*, brevis, *kratsj*, brevior, *neykratsj* brevissimus: quia illo tempore, quo festum natale Christi celebratur, dies sunt brevissimae; ex modo comparativo *kratsj*, russ. *korotsj* [igy], fecerunt Slavi pro more suo, substantivum *kratsün*, Russi *korotsün*, ex quo facile formatum est *Karátson*. — Nota. Plerique eruditorum Magyarorum volunt deducere *Karátsony* ab *incarnatione*, quod sit festum incarnationis (vid. Gram. Debr. p. 339 et Hung. in Parab. p. 31.)... Sed Slavi sine dubio tempus hocce a brevioribus diebus prius *kratsün, korotsün* appellabant, quam conversi essent, ergo priusquam de *incarnatione* Domini aliquid scivissent.“

Leschka ezt 1815 táján írta, de könyve csak 1818-ban bekövetkezett halála után 1825-ben jelent meg. Időközben ugyanilyen magyarázatot adott Palkovič cseli szótáríró (Böhmisch-d. Wörterbuch, Prag 1820): „*Kratsün* sl. (hung. *karacsony*), [s]ieh] *wánoce*. Dies Wort scheint uralt und von *kratsj*, russ. *korotsj*, zur Andeutung der Tageskürze gebildet zu sein; *wánoce*, entstanden aus *Weihnachten*, ist weit jünger“ (id. Archiv für slav. Philologie 11: 627). Vondrák is említi a szót az *-un* főnévképző tárgyalásában s úgy látszik szintén így származtatja: „bg. [bulgarisch] *kratsün*, slovak. *kratsün* ‚Weihnachten‘, r. *korotsün* Christabend; dagegen weissruss. *korotsün*, Krampf und vorzeitiger Tod, Dämon, der das Leben verkürzt.“

A magyarázatot megerősíti a téli napfordulónak latin neve, *bruma*, amely nem egyéb, mint a *brevís* szónak ősrégi egyszerű középfoka: **brevima*, tehát a. m. a legrövidebb (nap); l. Bréal-Bailly: Dict. étym. latin [és Schrader: Reallexikon 393. *A szerk.*]

MARIÁNOVICS MILÁN.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Szólásmagyarázatok.

Becsapódott, mint a kefekötő. Az egyszeri kefekötő kefeit árulta a vásáron. Odament egy parasztember; vásárolni akart. Ki is választott egy kefét, de mert drágálotta, otthagya. Azonban mégis meggondolta magát, s mert a kefe jó is volt, visszajött érte. Meg is vette az előbbi áron, de míg ott alkudozott a jövő-menő vásárlók közt, észrevétlenül elemelt három kefét. Azóta arról, aki valamivel nagyon becsapódik, az a szólás járja: „Becsapódott, mint a kefekötő.”¹ (Bajna, Esztergom m.)

Eggyé vált, mint a Szalai haluskája. Öreg molnár-legény volt Szalai. Egyszer, mikor őrlősök érkeztek buzával a malomba, a gazdája meghagyta neki, főzzön tiz őrlős számára vacsorát. A legény bement a malomba és hozzá is látott a haluska készítéséhez. Azonban sajnálatos szakácsbeli tévedésből hideg vízbe szaggatta a haluskát, úgy hogy a tészta mind összetapadt. A fiatal molnárlegények gúnyolódtak vele: Nem forr a vize Szalai bácsi! Eggyé vált a haluskája! — De a tréfás természetű ember kivágta magát: Dehogyan vált *eggyé*! Esznek abból *tizen* is! — De ami valami ügyetlenség következtében nem sikerül, arról ma is azt mondják: Eggyé vált, mint a Szalai haluskája. (D.-Radvány, Komárom m.)

Mikor lesz Hetényen itéletnapja? Ezzel a kérdéssel nem tanácsos a különben csendes hetényi ember elé állítani, mert az egyszeribe feldühödik tőle. A dolog megértésére szükségünk van egy kis helyrajzi ismeretre. Hetény népe — férfiak, asszonyok egyformán — mindenféle kereskedéssel foglalkoznak. Járják a világot és soha sincsenek otthon. Így valószínűleg még itéletnapkor se lesznek otthon, tehát a feltámadás nem találná honn őket s így föl sem támadhatnának. (Hetény, Komárom m.)

Kihúzzlak a madari gyöpre! A radványi molnár-legények közt — mint a faluban beszélük — valamikor az az épületes szokás járta, hogy — ha összekülönböztek egymással — megfogta a győztes az ellenfelét a lábánál fogva s úgy vonszolta maga után a földön. Egyszer egy legény ily módon ráncigálta a társát s észre sem vette, hogy már rég elhagyta a falut és már künn van egészen az izsai révnél. De még tovább is akarta húzni. Az arra járók úgy látszik megsokallották már a látványosságot és rákiáltottak a buzgó legényre: Ugyan hová húzod már, hisz mindjárt kint leszel a madari gyöpon! Azóta a faluban annak, kít meg akarnak fenyegetni, azt mondják: Kihúzzlak a madari gyöpre! (D. Radvány, Komárom m.)

GALAMBOS DEZSŐ.

¹ Vö. ezzel Szentjóbli Szabó László „Az együgyű paraszt” c. elbeszélő költeményét.

„*Bele bőszeledett mint Dégi Panna az Úr angyalába*“. — Dégi Panna ma is élő r. kat. asszony Makón, ki buzgó imádkozás közben, amidőn az Úr angyaláról szóló imádságot mondta, megzavarodott (de nem eszében) s zavarában így kiáltott fel: „Ennye! egészen bele bőszeledtem az Úr angyalába.“ — Olyan alkalommal használják, mikor valaki beszédjét összevissza zavarja.

„*Biztam mint Csatos a lepényhez*“ . . . (s utoljára kenyérhajat sem kaptam) — E közmondás eredetét nem tudom; olyankor használják, mikor valaki bizalmában, reménységében csalatkozik.

(Makó 1886.)

VARGA IMRE.

Természetrzaji mesék.

1. *A hegyek keletkezése*. A hegyek keletkezése Jézus mennybemenetelével van kapcsolatban. A mennybemenetel pillanataiban amint Jézus lassankint emelkedve elhagyá a földet, a föld felülete — amely akkor teljesen síma volt — szintén emelkedni kezdett utána. Jézus visszapillantván kezével intett, erre a föld megállapodott s úgy maradt az a mai napig.

(Heves-Aranyos, Heves m.)

2. *Máriakép a buzaszemen*. Isten a növényzet teremtésekor egy oly növényt akart teremteni, amely a föld lakóinak mindenkor emlékezetébe idézze az ő anyját: a boldogságos szűzet. Így hozá létre a mindennapi kenyerünket adó növényt, melynek magvait ellátta anyjának képével: a búzát.

(Eger.)

BENKÓCZY EMIL.

Családnevek.

Aliz. Ánder. Bacsó. Bandi. Barkó. Bartos. Bence. Bibó. Bódi. Bodolai. Borcsa. Borecsicsi. Buda. Buna. Cimbora. Csabai. Csere. Csórik. Csuka. Csukás, Deme. Dinka. Dobán. Efri. Fóris, Gandi. Geci. Gires. Giró. Gocsmán. Góca. Gyerkó. Györke. Gyurka. Hammas. Islik. Istók. Jónás. Jani. Kajcsa. Kalit. Káplár. Koszta. Kosztarab. Köpe. Köpecsiri. Köpefálnagy. Kutí. Macai. Mátis. Mihók. Mina. Móda. Panuca. Papóci. Papók. Pari. Partin. Péter. Peltán. Pista. Plésa. Pozsár. Pünkösztí. Pajor. Sandi. Sánek. Sára. Szakái. Szászbacsó. Szén. Szonda. Tomos. Türkösi. Tótpál. Vánca. Vernika.

(Hétfalu, Brassó m.)

CSEFKÓ GYULA.

Szólások.

Eszter, Peszter, gypmester!

Lajkó, Pajkó, tehénszacskó, Iki-biki, Bernát.

Kőj és Kágya szomszédfalvak. A kőji harang azt kongja:

„Kőjön, Kágyán nincsen kenyér“.

— „Ád az Úr, ád az Úr“

felel rá a kágyai harang.

Babona, babona vidd félre,
Szappankóró rántsd félre. (Kuglizásnál mondják.)
Hogyha mosol pénteken,
Meglátszik az ingeden.

Majd kitőtik a bolondok esztendejét.
Megállott az ütő: elhallgatott.
Nem fülk a foga hozzá: nem szája ize szerint való.
Felaszik az álla.
Kardalészában van valami: szanaszét van.
Vakulj magyar, ne láss tót.
Ökör kend ahho. Lú kend ahho.
Nap mint nap úgy van. (Egyik napon úgy van, mint a másik napon.)
Nap nap után késik: több napig.
Megverte a potyeszt: jóllakott.
Nem vót a se hót se eleven.
Én is az ű vallásán vagyok: pártján.
Minden múlhatatlan megteszem: minden bizonynal.

DÉZSI LAJOS.

Követni a halottat. (A papról mondják, midőn a hallottas házban a koporsó előtt a szokásos egyházi imádságokat elmondja vagy részben elénekli.)

Én már rég nem vagyok az apám házánál, a magam kenyerese vagyok: a magam gazdája, önálló vagyok.

Elállógálni az időt: haszontalan álldogálással tölteni az időt.

Botolni a fákat: (Kalocsa és Zeliz vidékén: csonkolni) egészen leágazni, lenyesni.

Tönkre ment egész a gyükeréig: teljesen tönkre ment.

Észrejö a masina: hosszas dörgölés után nagy nehezen lángra kap a gyufa.

(Esztergom vidéke 1890.)

HOLLÓSI RUPERT.

Kitóggya, mint Cini a szamarat. (Akkor mondják, ha valaki hazugságot hazugsággal tetézve ad elő.)

Nincs helyi, mint az igazságnak.

Csiing az esső lába. (Az ég be van borulva.)

Roszzabb a hátraménésné. (Nagyon rossz.)

Összehuzza magát, mint a guta a komra végén. (Oktalan félelem gunyolása.)

Ugy elillant, mint a kámfor. (Akkor mondják, ha valaki észrevétlenül elmegy, bucsuzás nélkül.)

Máma rajta van a rossz ing. Máma farral kelt fel. Máma ballábbal lépett le az ágyról. (Ha valakinek rossz kedve van.)

Összeszedte a báburuhát oszten elmént. (Akkor mondják, ha valaki haraggal távozik.)

Malom után való vasárnap. (Soha!)

Majd ha Krisztus előgyön Kassáru', pegyig még el se ment. (Soha.)

Annyit ér mint Németországba' egy nix. (Semmit se ér.)
 Megy bele, mint bögöbe a garas. (A jó étvágyu emberre szokták
 mondani.)

(Heves megye keleti részéről.)

JURASSA ENDRE.

Tájszók.

tumbálni: kíméletlenül vagy óvatosság nélkül hengergetni pl. valamely csomagot. (Bács m.)

szaval: szavaz. (Bács m.); szavalok erre v. arra.

szavaz: szaval. (Bács m.); beh szépen szavaz.

erősen szokni ehez a vízhez: bajosan, nehezen.

telekelt föld: gondozott. (Bács m.)

fris törésü: nemrég szántott s boronált. (Bács m.)

hódinnye: telelő dinnye.

zablábas: a kétágú villához hasonló, s a szekérrud feltámasztására szolgál, melyre a ponyvát feszítik ki, zabot töltvén bele a lovak elé. (Hétfalú. Csángó.)

szükös; szükséges. (Barátos.)

szivanyos: a nehezen váló gyepesföld ásáskor. (Barátos.)

Prűcsi, maci = csikó hívogató. (Háromszék m.)

cseka, cskü = disznó hívogató. (Háromszék m.)

cuga, cuguca = disznóhívogató. (Kolozsvár.)

piri, piri, piri = csirke hívogató. (Háromszék m.)

púj, púj = pulyka hívogató. (Háromszék m.)

dőlő = távolság mérték, pl. hány dőlő (= döllő) az a hely ide?
 (Bács m.)

FÜLÖP ADORJÁN.

elodia: lakás; leginkább valami nagyobbserü — kastély-féle.

szeprence = vizen uszó morzsalék.

zenkó: jóbarát.

hocide az istoriát: add ide a könyvet.

elgabáncolok valahogy: valahogyan csak elmegyek (ha rossz az ut.)

kajla = kamasz, ügyetlen.

böcölészni: tántorogni.

(Kölesd, Tolna m.)

KORITSÁNSZKY OTTÓ.

bika: lokomotív

budorka: uborka

cófli: posztócipő

jennálló: szekrény

figurás: tréfás

guci: gunár

islang: pillangó

kajdina: rántotta

lamoszni: a kendervirágát leverni

lőbi: könnyű felöltő

messziszüle: távollakó öreg anya

ökörtyuk: kappan

patakos: sáros

pisó: csikó

ponk : pók
puppere : denevér
repeget (fát) : fát vág
riba : liba
szoplat : szoptat
 (Sárköz, Decs.)

tálé : tályog
tóka : kacsa
ügönszüle : dédanya
ürüles : szabadidő

TARCAI LAJOS.

IZENETEK.

B. u. é. k. minden jóakarónknak!

I. J. Ebadó sohase jelentett balkezes házasságot, mint Réthei Prikkel M. állítja (MNy. 3 : 299.). Ez csak hibás következtetés Gvadányinak a NySz.-ban idézett mondatából: „Rossz életű, s él csak *ebadóba*.” Rendesen csak így, mint határozó fordul elő, s hogy sokkal általánosabb jelentése van, mutatja mindjárt a NySz. másik idézete, Kónyi. J. Hadi románjából: „Radivoj gyors volt szaladóban, egy erdőben meg is ment volna valóban. De bezzeg Juranits volt az *eb-adóban*, mert beesett szegény a nyomorgatóban [a törökök kezébe esett].” Ugyanezt mutatják a MTsz. népnyelvi idézetei: „*Itt hagyott bennünket ebadóba*: cserben hagyott. *Oda jár az ebadóba*: kóborol, kószál.” — Több félreértés is becsúszott az egyébiránt érdemes és érdekes tanulmányba. Pl. a *csöcsképű* (292.), mint már S. I. fordítása mutatja 'mammi-formis', nem csöcs-arcút jelent; a *kép* szó általában vminek a külsejét, alakját, formáját is jelentette a régieknél (l. NySz.), pl. Övi g *leányképűvek*, azon alól halmóduak (Decsi: Préd.). *Olyan képű* vala Istennek ű dicsősége (JordK.).

Beküldött könyvek. Volf György összegyűjtött munkái. Kiadja a M. T. Akadémia támogatásával Dr. Demeczky Mihály. I. k. (Franklin t. Ára 10 K.). — Gombocz Z. Honfogl. előtti török jövevényszavaink. (Ny tud. Társ. 3 K.). — Koltsai V.: A m. kereskedelmi nyelv és stílus. (Különnyomat a Kereskedők Könyvéből.) — Apor Dezső: Az ikerszók. Tanulmány. (Bpest, Engel S. Zs. nyomdája). — Prónai A. Csaplár B. emlékezete. (Szt. István társulat. 80 f.). — Kazinczy F. levelezése. 17. k. (Akadémia. Ára 10 K.). — Fabó Bertalan: A m. népdal zenei fejlődése. Ezer kótapéldával, számos hasonmással és képpel. (Akadémia. Ára 24 K.).

Költők és írók. Életrajzok a költészet és irodalom köréből. Kiadja a Kisfaludy-társaság: Ferenczi Z. Csokonai. Radó A. Dante. Csengeri J. Homeros. Katona L. Petrarca. (Franklin t. Egy-egy k. 2 K 50 f.) — Gárdonyi G. Átkozott józanság! (Singer és Wolfner.) — Mikszáth Almanachja 1908-ra (U. o.) — Arányi M. Pári[z]si levelek és tanulmányok. (Athenaeum. 3 Kor.).

Beküldött kéziratok. Weiner I. Gyermejátékok. — Verő L. Vándor magyarok. — Asbóth O. Zomok és zomak. — Lackó G. A képzők eredete. — Bérczi F. Felköszön. — Csefkó Gy. Hétrétű stb. — Sztrokay L. Pótlás a Helyes Magyarsághoz. — Zolnai Gy. Brassói és brassai.